

Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн
Шарафиддин Шибровий

عنوان البيان

وبستان الأذهان ومجموع نصائح في الحكم

УНВАНУЛ БАЁН

ва бустанул азҳан ва мажмуъу насаиҳ фил ҳикам

(Баён манзили ва зеҳнлар бўстони ҳамда насиҳат ва ҳикматлар мажмуъаси)

Араб тилидан
Рашид Зоҳид
таржимаси

www.madrassa.uz кутубхонаси

Тошкент
2013

Таржима масъулияти

Шайх Абдуллоҳ Шибровийнинг “Унвонул баён ва бўстонул азҳан” (Баён манзили ва зеҳнлар бўстони) китобида муслим инсоннинг комиллик йўлидаги манзилларига таъриф берилган. Бу манзилларни таниб, саҳифадан саҳифага ичкарироқ кираётган инсон қачонлардир йўқотган нарсасини топгандай қувончга тўлади... ойсиз, юлдузсиз зимистон тун бағрида адашиб чарчаган йўлчига узоқдан “йилт” этиб бир нур кўринса, бу нур уни умид чироғи бўлиб ўзига чорламайдими, бу умид унга тетиклик, куч-қувват бағишламайдими, бу ишонч, бу қувват уни нажотга элтмайдими?!

“Унвон...” китоби билан яқиндан танишиш асносида кўнгилда шундай таассуротлар кечди. Бу бежиз эмас. Каломдаги иъжоз мақоми Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом сўзларига ҳам кўчганига ҳадиси шарифлар гувоҳ. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари Қуръони каримда *ҳикмат* дея зикр этилган. Ҳикмат “жавомеъул калим” (қиска лафзда кўп маъноларни жамлаш) услуби орқали намоён бўлган. Бу неъмат Аллоҳнинг маҳбуб Пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга берилган эди. Мазкур китобда айни услубга муҳаббат таъсирланиш самарасини таъминлаганига шубҳа йўқ. Негаки, китоб муаллифи Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн Шарафиддин Шибровий калом, ҳадис, фикҳ, усули фикҳ илмларида етук олим бўлиши билан бирга, ўз замонасининг назмий девон тартиб берган мумтоз шоирларидан, адаб илми бўйича рисоалар битган, баёнда мазмун ва шакл уйғунлигини ҳис қилиш малакасига эга инсонлардан эди. Бу имтиёз “жавомеъул калим” услубини ўзлаштиришга имкон берган. Муаллиф мўъжаз жумлада инсоннинг ўзи билан ўзи ва атрофдагилар билан муносабатидаги нозик нуқталарни бўрттириб, заррабин остида кўрсатар экан, бу сирли жозоба ўқувчини ўзига тортади, қўйиб юбормайди, мутоаладан узилолмайсиз...

Табийки, бу тавсифлар арабча матнни ўқиш давомида олинган таассуротларга хос. Аслиятдаги мазмун, руҳ, кайфият ўзбекча таржимада қанчалик акс этганини эса аввало, соҳа мутахассислари, қолаверса, зукко ўқувчилар баҳолайди. Лекин шу ўринда таржима жараёни билан боғлиқ айрим фикрларни айтишга эҳтиёж сезиляпти.

Маълумки, Исломнинг бош манбаи муқаддас Қуръони карим араб тилида нозил бўлган. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳам араб тилида гапирганлар. Араб тили мукамалликда тенгсиз эканига шак йўқ. Бу тил асрлар давомида шу даражада такомиллашган асосга эга бўлдики, илоҳий ҳикмат натижаси ўлароқ, лисоний тизимдаги энг кичик ўзгаришгача ҳар бир ҳолат учун муайян қонуният, аниқ қоида ишлаб чиқилди. Араб тилида қоидага бўйинсунмайдиган ҳолат йўқ. Ҳар бир ўзгаришнинг асоси, тегишли изоҳи бор. Аслида, араб тилини ўрганишнинг қийинлиги, балки осонлиги ҳам шунда.

Арабий матнни ўзга тилга ўгираётган таржимон, аввало ўша қонуниятлардан хабардор бўлиши талаб этилади. Жумладаги ҳар бир сўзнинг

луғавий маъносини билиш матн мазмуни ҳали тўла англанди, дегани эмас. Асар ва унинг муаллифи ҳақида бутун тасаввур ҳосил бўлмагунча таржиманинг тўғрилиги иштибоҳли бўлади. Шунинг учун ҳам бир сатр, жумла, абзацни ўқиб чиқиш билан кифояланмасдан, бир нечта абзац, балки бутун бошли бўлимни ўқиб, тушунгандан сўнггина таржимага уриниш ишончлироқ йўлдир. Чунки матн руҳи қисмда эмас, бутунда акс этади. Матн руҳи англанса, сўзларни ўрни-ўрнига қўйиш осонлашади. Акс ҳолда, мазмун талаб қилган сўзнинг бошқа муқобили танланиб, маъно хиралашади.

Бу вазиятда бошқа оғриқли нуқта ҳам бор. Таржимон арабий матнни бутун нозикликлари билан тушуниб, ҳис қилиб, мазмунни она тилида у даражада бера олмасачи?! Табиийки, бу ҳолатда, ўз тили тарихи, табиатини билмаслик, ҳис қилмаслик Яратувчи томонидан ҳар бир миллатга берилган она тилини камситишга ҳужжат бўлолмайди, албатта. Шундай экан, айб таржима қилинаётган тилда эмас, таржимонда! Таржимон она тилини таржима қилаётган тилдан кам билмаслиги керак. Шундагина ўзи таржима қилаётган матннинг муаллифи ва таржимага муҳтож ўқувчиларнинг ҳаққини адо қилган бўлади. Мисол учун, фикрини олий мақомда, фасоҳат ва балоғат билан, “жавомиъул калим” услубида араб тилида изҳор қилаётган донишмандлардан бири айни фикрни ўзбек тилида нима учун нўноқ ифодалаш керак?! Йўқ, бу хато на донишманднинг, на ўзбек тилининг, балки таржимоннинг чекига тушади.

Энди “Унвон...” китобининг таржимаси ҳақида икки оғиз сўз. Китоб анъанавий ҳамд, наът, муқаддима, мавзуга кўра ажратилган етти бўлим ва хотимадан таркиб топган. Таржимада арабий матн шартли бўлақларга тақсимланиб, ҳар бўлақдан сўнг матн таржимаси бериб борилди. Айрим сўз ва жумлалар қавс ичида изоҳланди. Матн мазмуни ва руҳини ўзбек тилида имкон қадар сақлашга ҳаракат қилинди. Лекин бу жиҳат арабча матнни наҳв қоидаларига мувофиқ сўзма-сўз таркиб қилишда ҳалал бериши мумкин. Негаки, сўзма-сўз таркиб оғзаки таҳсилга асосланган. Шунингдек, бу ўринда оғзаки нутқ билан ёзма нутқ орасидаги кескин тафовутни ҳам ҳисобга олиш зарур. Оғзаки нутқда устоз шогирд билан бевосита алоқада бўлади, ёзма нутқда эса бунинг иложи йўқ. Шунинг учун ушбу таржимада кўпроқ эътибор мазмунни етказишга қаратилди, шаклни танлашда эса изоҳга ҳожат сезмайдиган ҳолат ихтиёр қилинди.

Таржима мукамал бўлди, деган даъводан йироқмиз. Маъно равшан чиқмаган ўринлар учради. Бу бир томондан, араб тилини яхши билмаслигимизнинг, бошқа томондан, она тилида нўноқлигимизнинг оқибати. Қолаверса, эътиқодий маданиятимиз билан боғлиқ бундай ишлар тўла маънода бирдамлик, ҳамкорлик бўлсагина, мукамал амалга ошади. Устозлар ва ўқувчиларнинг хайрли дуоларига ҳамиша муҳтожмиз.

Рашид Зоҳид

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ الْإِمَامُ الْعَالِمُ الْعَلَامَةُ، الْحَبْرُ الْبَحْرُ الْفَهَامَةُ، الشَّيْخُ عَبْدُ اللَّهِ الشُّبْرَاوِيُّ الشَّافِعِيُّ، تَعَمَّدَهُ
اللَّهُ بِالرَّحْمَةِ وَالرِّضْوَانِ وَأَسْكَنَهُ أَعْلَى فَرَادَيْسِ الْجِنَانِ، آمِينَ.

Олиму аллома имом, фаҳми ўткир, илми денгиз Шайх Абдуллоҳ Шибравий аш-Шофиийни Аллоҳ ўзининг раҳмати ва розилиги билан ўраб, фирдавс жаннатларининг юқорисидан жой берсин (омийн), у зот деди:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَظْهَرَ مِنْ مَكْنُونَاتِ أَسْرَارِهِ كُنُوزًا وَأَبْرَرَ مِنْ دَقَائِقِ صُنْعِهِ لِيَصْفُوهُ خَلْقَهُ رُؤُوسًا

Ўзининг сирларга тўла хазиналарни намоён қилган ва санъатининг энг нозикларини ўз ичига олган ишораларни халқи ичидан саралаб танлагани (Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам)га кўрсатиб қўйган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.

وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ كَانَتْ لَهُ الْبَلَاغَةُ شِعَارًا وَالْفَصَاحَةُ دِتَارًا وَاخْتَصِرَ لَهُ الْكَلَامُ
اخْتِصَارًا الْمُنتَقَى مِنْ صَفْوَةِ عَدْنَانَ الْحَائِزِ السَّبْقِ فِي مِضْمَارِ الْبَيَانِ وَ عَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ ^{أُولَى}
الْعَزَائِمِ وَالْهِمَمِ حَامِلِ أَعْبَاءِ الْأَدَبِ وَالْحِكْمِ

Балоғат қўйлаги ва фасоҳат ёпинчиғи бўлган, жавомеъул калим – қиска лафзда кўп маъноларни жамлаш неъматини ато қилинган, баён илми майдонида пешқадамликни қўлга киритган энг сара Адноний – соф қонли арабларнинг танлангани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга, у зотнинг хонадони аҳлига, одобу ҳикмат юқларини кўтарган, азму ҳиммат эгалари бўлмиш саҳобаларига Аллоҳнинг раҳмати ва саломи бўлсин.

(وَبَعْدُ) فَهَذِهِ فُرْصَةٌ أَنْتَهَرْتَهَا يَدُ الْإِمْكَانِ وَدُرَّةٌ اخْتَلَسَتْهَا نَوَاشِطُ الْأَزْمَانِ وَعَزَالَةٌ اقْتَنَصَتْهَا
حَبَائِلُ الْأَفْكَارِ وَعُجَالَةٌ اقْتَطَفَتْهَا حَوَائِمُ الْأَدْكَارِ

Ҳамду санодан сўнг айтадиган муҳим сўзим фурсат ҳақида. Бу шундай фурсатки, имкон уни қўлга киритган. У шундай дурки, замонасининг эпчил кишиларигина унга эгалик қилур, у шундай кийикки, фақат фикр тўрлари уни илинтира олур, у шундай тезкорки, зикр бургутларигина унга панжа солур.

(**Изоҳ:** фурсат бир бебаҳо дурга, бир ҳуркак кийикка, бир нур тезлигидан ҳам тезроқ ҳаракатга ташибеҳ қилиняпти. Бу – фурсатнинг бой бериб қўйилиши жуда осонлигига ишора. Инсон қўлига тутқазиб қўйилган бу фурсатни аксар ҳолда бой беради. Шунинг учун ҳам навбатдаги жумлада Шайх фурсатни ганимат билиши одоби касодга учрагани туфайли унинг сочилиб кетган бебаҳо дурларини йиғишга азм қилади)

نَظَّمْتُ سِلْكَهَا الْمُتَمَرِّقَ لِكَسَادِ الْأَدَابِ وَجَمَعْتُ شَمْلَهَا الْمُتَفَرِّقَ لِذَوِي الْأَبَابِ وَضَمَّمْتُهَا
حِكْمًا تَرْتَاخُ هَا النُّفُوسُ وَتَبْتَهِّجُ بِهَا الطُّرُوسُ

Унинг одоб касодлиги учун сочилиб кетган тизмаларини тиздим ва парчаланган бутунлигини ақл эгалари учун жамладим. Нафслар роҳат топадиган, саҳифалар сурурга тўладиган ҳикматларни унга қўшдим.

(**Изоҳ:** Шайх фурсатни қўлга киритганининг аломати сифатида ёзаётган китобини ирода қиляпти. Бунга қарина – охирги жумладаги “саҳифаларга ҳикматларни қўйиши” маъноси ва кейинги жумлада ифодаланаётган маълумотлар)

وَرْتَبْتُهَا عَلَى سَبْعَةِ أَسَالِيبٍ وَخَاتِمَةٍ وَأَعْقَبْتُ كُلَّ أُسْلُوبٍ بِضَرْبٍ مِثْلِ يَدْفَعُ عَنْهُ الْمَلَلُ.

Уни етти услуб ва бир хотима билан тартибладим. Ҳар бир услуб ниҳоясида малолу чарчоқни ёзадиган бир зарбулмасал келтирдим.

الْأُسْلُوبُ الْأَوَّلُ: فِي الْكَمَالَاتِ الرَّافِعَةِ لِذَوِي الْمُرَوَاتِ

Биринчи услуб

Мурувват эгалари – мард кишиларни камолга етказувчи комилликлар ҳақида.

الْأُسْلُوبُ الثَّانِي فِي حِفْظِ اللِّسَانِ وَمَا يَحْسُنُ نُطْقَهُ مِنَ الْإِنْسَانِ

Иккинчи услуб

Тилни сақлаш ва инсон гапириши чиройли саналган ишлар ҳақида.

الْأُسْلُوبُ الثَّلَاثُ فِي وَصَايَا نَافِعَةٍ وَمَزَايَا رَافِعَةٍ

Учинчи услуб

Фойдали насиҳатлар ва улуғ ахлоқ ҳақида.

الْأَسْلُوبُ الرَّابِعُ فِي الْحُضِّ عَلَى الْحَزْمِ وَالْأَخْذِ بِالْعَزْمِ

Тўртинчи услуб

Огоҳликка ундаш ва азмда собитлик ҳақида.

الْأَسْلُوبُ الْخَامِسُ فِي الْحَذَرِ مِمَّا يُورِثُ الضَّرَرَ

Бешинчи услуб

Зарар келтирадиган нарсалардан огоҳ бўлиш ҳақида.

الْأَسْلُوبُ السَّادِسُ فِي التَّفْوِيضِ لِلْقَضَاءِ بِالتَّسْلِيمِ وَالرِّضَاءِ

Олтинчи услуб

Қазою қадарни бўйсунуш ва розилик билан қабул қилиш ҳақида.

الْأَسْلُوبُ السَّابِعُ فِي دَمِّ مَا يَتَخَلَّقُ بِهِ الْإِنْسَانُ مِنَ الْعُدْوَانِ

Еттинчи услуб

Инсонни душманга айлантириб қўядиган хулқларнинг ёмонлиги ҳақида.

الْحَاتِمَةُ فِي حِكْمِ مُنْتَشِرَةٍ مِنَ الْإِثْنَيْنِ إِلَى الْعَشْرَةِ

Хотима:

Иккидан то ўнгача бўлган сонлар билан боғлиқ ҳикматлар ҳақида.

وَسَمِّيَتْهُ عُنْوَانَ الْبَيَانِ وَبُسْتَانَ الْأَرْهَانِ وَعَلَى اللَّهِ اعْتِمَادِي وَهُوَ حَسْبِي فِي مَبْدَعِي وَمَعَادِي

Китобни "Баён манзили ва зеҳнлар бўстони" деб номладим. Бу ишда суянчим фақат Аллоҳгадир. Китобни бошлашимда ҳам, ниҳоялашимда ҳам У зотнинг ўзи кифоядир.

مُقَدِّمَةٌ

Муқаддима

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

Аллоҳ таоло дейди: У ўзи истаган кишиларга ҳикмат(фойдали билим) беради. Кимга ҳикмат берилган бўлса, бас, муҳаққакки, унга кўп яхшилик берилибди. (Бақара сураси, 269-оят)

وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ، رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَىٰ هَلَكَةٍ فِي الْخَيْرِ وَرَجُلٌ آتَاهُ

اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар:

"Ҳасад қилиш мумкин эмас, фақат икки кишига нисбатан ҳасад (ҳавас) бундан мустасно: Аллоҳ таоло мол берган ва уни яхшиликка сарфлашга муваффақ қилиб қўйилган киши; Аллоҳ таоло ҳикмат берган, шу ҳикмат билан ҳукм юритадиган ва шу ҳикматни одамларга ўргатадиган киши."

وُنُقِلَ عَنِ الْأَبِ لَوْ أَنَّ الْحَكِيمَ أَنَّهُ كَتَبَ عَلَىٰ بَابِ دَارِهِ: أَنَّهُ لَنْ يَنْتَفِعَ بِحِكْمَتِنَا إِلَّا مَنْ عَرَفَ

نَفْسَهُ وَوَقَفَ بِهَا عِنْدَ حَدِّهَا وَتَدَبَّرَ مَا يَلْقَىٰ إِلَيْهِ بِعَيْنِ الْإِنْصَافِ، فَمَنْ كَانَ يَهْدِيهِ الصِّفَّةَ فَلْيَدْخُلْ

وَالْإِلَّا فَلْيَرْجِعْ حَتَّىٰ يَكُونَ بِهَا

Луқо ҳақимдан нақл қилинишича, унинг ҳовлиси эшигига шундай деб битилган экан: "Бизнинг ҳикматимиздан ўзини таниган, нафсини ўз ҳаддида тўхтатган ва бошига тушган ишлар тадбирини инсоф билан амалга ошира оладиган инсонгина фойдалана олади. Кимда шу сифатлар бўлса, кирсин, йўқса, то шуларни ҳосил қилгунча қайтиб кетаверсин".

وَيُرَوَى أَنَّ بُزْجَمَهْرَ لَمَّا فَرَعَ مِنْ كِتَابِ أُمَّتَالِهِ قَالَ: لَيْسَ الْعَجَبُ مِمَّنْ قَرَأَ هَذِهِ الْأَمْثَالَ فَصَارَ عَالِمًا، إِنَّمَا الْعَجَبُ مِمَّنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَصِرْ عَالِمًا

Ривоят қилинишича, Бузругмеҳр (Нўширавоннинг одил вазири) ўзининг “Амсол” номли китобини ёзиб тугатгач, айтган экан: “Бу китобни ўқиб олим бўлган кишига эмас, балки уни ўқиб олим бўла олмаган кишига ажаб!”

شعر: أَلَا إِنَّمَا الْإِنْسَانُ غَمْدٌ لِقَلْبِهِ وَلَا خَيْرَ فِي غَمْدٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ نَصْلًا

Шеър: Инсон ўз қалбининг қинидир, бўлгил огоҳ,
Гар қилич кескир эмас, қиндан не хайр, э воҳ!

وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اعْلَمْ، أَنَّ مَنْشُورَ الْحِكْمَةِ إِنَّمَا يُؤْخَذُ مِنْ مَعْدِنِ الرَّسَالَةِ عَلَى خَاتِمِهَا أَفْضَلُ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ

Ҳақимлардан бири айтди: “Билгилки, сочилган ҳикматлар пайғамбарлик қонидан олинади. Уларнинг охиргиси Муҳаммад Расулulloҳ, у зотга саловот ва саломлар бўлсин.

وَالنَّصِيحَةُ سَهْلٌ سُلُوكُهَا وَإِنَّمَا الْمُسْكَلُ قَبُولُهَا ، لِأَنَّهَا فِي مَذَاقِ مُتَّبِعِ الْهَوَى أَمْرٌ مِنْ تَجَرُّعِ الْمَرِيضِ الدَّوَاءِ، لَكِنَّ السَّعِيدَ تَأْتِيهِ الْعِنَايَةُ عَدَوًّا وَالْمَحْرُومُ مَغْمُورٌ فِي بُحُورِ الْأَهْوَاءِ

Насиҳат қилиш – йўллари равону осон иш, балки мушкили – насиҳатни қабул қилиш. Чунки насиҳат ҳавою ҳавасига эргашган кишининг димоғида ҳастанинг дорини ичганда ҳосил бўладиган талхидан аччиқроқдир. (Насиҳатдан баҳраланган) бахтли инсонга Аллоҳнинг инояти чоғиб келади, бу иноятдан маҳрум кимса ҳавою ҳавас денгизларига ғарқдир.

شعر:

إِنَّ الْمَقَادِيرَ إِذَا سَاعَدَتْ الْحَقَّتِ الْعَاجِزَ بِالْحَازِمِ

Шеър: Батаҳқиқ ўлчовлар қилсалар кўмак,
Ожизга огоҳни етказар бешак.

الأسلوب الأول
في الكمالات الرفيعة لذوي المروآت

Биринчи услуб

Мурувват эгалари – мард кишиларни камолга етказувчи комилликлар
ҳақида

قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاهُ: فَاَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ.
وَقَالَ أَيُّضًا: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.

Улуғ ҳамду санога муносиб Аллоҳ таоло деди: “Бас, Сиз ўзингизга буюрилган ишни (яъни, Ҳақ Динга даъват қилишни) юзага чиқаринг ва мушриклардан юз ўгиринг” (Ҳижр сураси, 94).

Яна айтди: “(Эй Муҳаммад алайҳиссалом,) афв – марҳаматли бўлинг, яхшиликка буюринг ва жоҳиллардан юз ўгиринг” (Аъроф сураси, 199).

فَفِي هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ إِشَارَةٌ ظَاهِرَةٌ وَدَلَالَةٌ بَاهِرَةٌ إِلَى أَنَّ الْمَطْلُوبَ بِجَمِيلٍ لِأَخْلَاقٍ أَوْلُو
الْأَلْبَابِ وَالْجَاهِلُ غَيْرٌ مُلْتَفِتٌ إِلَيْهِ وَلَا مُعَوَّلٌ فِي الْخِطَابِ عَلَيْهِ

Ушбу икки оятда ахлоқи чиройлилиги туфайли матлуб бўлганлар – ақл соҳиблари эканлигига, жоҳил эса илтифот қилинмайдиган, сўзи инобатга олинмайдиган тоифа эканига очиқ ишора ва равшан далолат бор.

أَوَّلُ مَا تَوَاصَى بِهِ الْمُقَرَّبُونَ وَتَدَاوَلَهُ النَّاجُونَ وَأَوَّلَى مَا سَلَكَهُ النَّبَلَاءُ وَتَزِينُ بِهِ الْعُقَلَاءُ التَّحَلَّى
بِحُلَّةِ التَّقْوَى وَالصَّبْرِ عَلَى مِضَضِ الْبَلْوَى مِنْ غَيْرِ شَكْوَى

Муқарраб бандалар бир-бирига тавсия қилган, нажот топувчи бандалар бир-бирига қўлма-қўл етказган нарсанинг энг аввалгиси, асл инсонлар унга кўра юрган, оқиллар у билан зийнатланган нарсанинг энг сараси – тақво либоси билан безанмоқ ва бало уқубатларига шикоятсиз сабр қилмоқдир.

العزائم منازل الأبطال واستعمال الصبر دأب الرجال

Хайрли ишга бел боғлаб киришишлар паҳлавонларнинг манзиллари ва сабрдан фойдаланиш мард кишиларнинг одати.

رُبَّ جَارٍ جَارٍ وَوَاقِفٍ سَارٍ

Югурувчиларнинг кўпи судралади, тўхтаб турувчиларнинг кўпи юраётган бўлади.

مَنْ تَدَنَسَتْ ثِيَابُ مُعَامَلَتِهِ لَمْ يَقْرُبْ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ

Кимки муомала кийимини кир қилса, муқарраб бандаларга яқинлашолмайди.

السر حدة حمر الطبع بمزاج الرياضة، أشدُّ إزار العقل بجبال التقوى

Хулқ-атвор шаробининг ўткирлигини риёзат аралашмаси билан синдир, ақл изорини тақво иплари билан боғла.

يوسفُ العقلَ ينظرُ إلى العواقبِ وزليخاءِ الهوى تتلمحُ العاجل

Юсуфий ақл эгаси ишнинг сўнгига қарайди, ҳавою ҳавас Зулайхоси шу соат билангина озиқланади.

إنما ردَّ يوسفُ العقلُ وإنما حملَ زليخاءِ الطبع

Юсуфни ақл қайтарди, Зулайходан табиати устун келди.

لَا أَقُولُ لَكَ أَقْلِعْ شَجَرَةَ الطَّبَعِ مِنْ أَرْضِ الْوَضْعِ إِذْ لَيْسَ فِي الْإِمْكَانِ قَلْبُ طَبَعِ الْإِنْسَانِ
وَإِنَّمَا أَقُولُ دُمٌ عَلَى الْمُجَاهَدَةِ تُحْظَ بِالسَّعَادَةِ

Табиатинг дарахтини экилган жойидан суғуриб ташлагин демайман, чунки инсон табиатини ўзгартириш мумкин эмас, балки у билан курашишда давом эт, демоқчиман. Шунда саодатга етиш билан насибаланасан.

وَكُلَّمَا نَبْتٌ عِرْقٌ مِنْ غُرُوقِ الْهَوَىٰ فَاقْطَعَهُ بِعِلَاجِ التَّقْوَىٰ وَ إِنْ كَلَّ مَا بِهِ تَقَطَّعُ فَاشْحَذُهُ
يَلْمَعُ

Қачонки, ҳавою ҳавас томирларидан бири ўсадиган бўлса, уни тақво иложи билан қирқ. Агар қирқаётган асбобинг ўтмаслашиб қолса, уни қайра, ялтирайди.

قَالَ حَكِيمٌ: مِنْ حَزْمِ الْإِنْسَانِ أَنْ لَا يُجَادِعَ أَحَدًا وَمِنْ كَمَالِ عَقْلِهِ أَنْ لَا يَخْدَعَهُ أَحَدٌ

Донишмандлардан бири айтди: “Инсоннинг бирор кишини алдамаслиги унинг хушёрлигидан, бирор кишига алданмаслиги эса ақлининг комиллигидандир”.

لَا تَنَالُ الْقَلِيلَ مِمَّا تُحِبُّ إِلَّا بِالصَّبْرِ عَلَى الْكَثِيرِ مِمَّا تَكْرَهُ

Яхши кўрган нарсангнинг озига ёмон кўрган нарсангнинг кўпига сабр қилиш билан етасан.

مَنْ أَتَقَنَّ بِالْمَجَازَةِ لَمْ يَعْمَلْ سُوءًا

Ким жазоланишга ишонса, ёмонлик қилмайди.

أَنْقَصُ النَّاسِ عَقْلًا مَنْ ظَلَمَ مَنْ هُوَ دُونَهُ

Инсонларнинг энг ақли ноқиси ўзидан пастларга зулм қиладиганидир.

أَوْلَى النَّاسِ بِالْعَفْوِ أَقْدَرُهُمْ عَلَى الْعُقُوبَةِ

Кечиришга энг лойиқ одам жазолашга қудрати етган одамдир.

الدَّهْرُ لَا يَأْتِي عَلَى شَيْءٍ إِلَّا غَيْرَهُ.

Замон ҳар қандай нарсани ўзгартиради.

أَحْسَنُ الْعَطَاءِ مَا كَانَ ابْتِدَاءً

Эҳсоннинг энг чиройлиси бошида берилгани.

لَا شَيْءٌ أَسْرَعُ لِإِزَالَةِ النِّعْمَةِ مِنَ الظُّلْمِ.

Неъматни йўққа чиқаришда зулмдан кўра тезроқ нарса йўқ.

شعر: الدَّهْرُ يَفْتَرِسُ الرِّجَالَ فَلَا تَكُنْ مِمَّنْ تُطِيشُهُمُ الْمَنَاصِبُ وَالرُّتَبُ
كَمْ نِعْمَةٍ زَالَتْ بِلَدُنِي زَلَّةً
وَلِكُلِّ شَيْءٍ فِي تَقَلُّبِهِ سَبَبٌ

Шеър: Замон инсонларни овляпти. Мансаб ва мартабалар ақлдан оздириб қўйганлар жумласидан бўлма. Қанчадан-қанча неъматлар озгина тойилиш натижасида йўқ бўлади. Ҳар бир нарсанинг ўзгаришида сабаблар бўлади.

العقلُ وزيرٌ ناصحٌ، والمالُ ضيفٌ راحلٌ.

Ақл насиҳатгўй вазирдир, мол-дунё мусофир меҳмон.

والعمرُ طيفٌ خيالٍ، والتواضعُ من مصائدِ الشرفِ.

Умр хаёл шарпаси, камтарлик шарафнинг тузоқларидир.

الحسدُ كصداءِ الحديدِ لا يزالُ بهِ حتى يأكلهُ.

Ҳасад темирнинг зангига ўхшайди, то уни еб тугатмагунча кетмайди.

الْأَيَّامُ صَحَائِفُ الْأَجَالِ، مَنْ صَحِبَ الزَّمَانَ رَأَى مِنْهُ الْعَجَبَ.

Кунлар умрларнинг саҳифаларидир. Ким замон билан ҳамроҳ бўлса, унинг ажойиботларини кўради.

مَنْ طَالَ عُمُرُهُ فَقَدْ أَحَبَّتَهُ

Кимнинг умри узун бўлса, яхши кўрганларини йўқотади.

مَنْ يَزُجُ طُولَ الْعُمُرِ فَلْيَدَّرِعْ صَبْرًا عَلَى فَقْدِ أَحِبَّائِهِ
وَمَنْ يُعَمَّرُ يَلْقَى فِي نَفْسِهِ مَا كَانَ يَرْجُوهُ لِأَعْدَائِهِ

Шеър: Ким умри узун бўлишини умид қилса, яхши кўрганларини йўқотишга сабр қилиш билан қуроллансин. Ким узоқ яшаса, душманлари учун орзу қилган нарсаларни ўзида топади.

مَنْ اعْتَرَلَ عَنِ النَّاسِ أَمِنْ مِنْهُمْ.

Ким одамлардан узлат қилса, улардан омонда бўлади.

لِلدَّهْرِ طَعْمَانِ حُلُوٌّ وَ مُرٌّ، وَ لِالْأَيَّامِ صَرْفَانِ عُسْرٌ وَ يُسْرٌ.

Замоннинг таъми икки хил: ширин ва аччиқ. Кунларнинг тусланиши икки хил: оғир ва енгил.

السَّعِيدُ مَنْ اسْتَظْهَرَ لِنَفْسِهِ، وَاعْتَبَرَ بِمُضِيِّ أَمْسِهِ.

Бахтли одам нафсига ғолиб бўлган ва кечаги кунини ўтишидан ибрат олган кишидир.

الطَّاعَةُ حِرْزٌ وَالْقَنَاعَةُ عِزٌّ.

Тоат – қўрғон, қаноат азизликдир.

أَكْمَلُ النَّاسِ مَنْ مَلَكَ الرَّجَالَ بِجَمِيلِ الْخِصَالِ وَأَجْهَلُهُمْ مَنْ طَلَبَ مَا لَا يُنَالُ.

Инсонларнинг энг комили чиройли хислатлар билан кишиларни бошқарадигани, уларларнинг энг жоҳили эришиб бўлмайдиган нарсаларни талаб қиладиганидир.

شعر:

إِذَا شِئْتَ أَنْ تُعْصَى وَإِنْ كُنْتَ قَادِرًا فَمُرْ بِالَّذِي لَا يُسْتَطَاعُ مِنَ الْأَمْرِ

Шеър: Сенга итоатсизлик қилинишни хоҳласанг, қўлингдан келса, тоқати етмайдиган ишларни уларга буюр.

اِقْتِنَاءُ الْمَنَاقِبِ بِاِحْتِمَالِ الْمَتَاعِ.

Фазилатларни ҳосил қилиш қийинчиликларни кўтариш билан бўлади.

شعر:

دَعَيْنِي أَنَالُ مَا لَا يُنَالُ مِنَ الْعُلَا فَسَهْلُ الْعُلَا فِي الصَّعْبِ وَالصَّعْبُ فِي السَّهْلِ
تُرِيدِينَ إِذْرَاكَ الْمَعَالِي رَحِيصَةً وَلَا بُدَّ دُونَ الشَّهْدِ مِنْ إِبْرِ النَّحْلِ

Шеър: (Эй нафс) мени тарк эт, шунда етиб бўлмас юксак мартабаларга эришаман, чунки улуғ мартабага энгил етиш йўли оғирликда, оғирлик эса энгилликдадир. Олий мартабаларга осонгина эришишни хоҳлаяпсан, бас, у ҳолда, асал олдида асаларининг игнасини тотининг лозим.

مَنْ ظَنَّ أَنَّ الْأَيَّامَ تُسَالِمُهُ فَهُوَ مَجْنُونٌ وَمَنْ اهْتَمَّ بِجَمْعِ الْمَالِ فَهُوَ مَحْزُونٌ وَمَنْ اعْتَرَّ بِمَدْحِ
النَّاسِ فَهُوَ مَفْتُونٌ.

Кимки, кунлар у билан сулҳ тузишган деб ўйласа, у мажнундир, кимки, бутун эътиборини мол тўплашга қаратса, у ғамгиндир, кимки, одамларнинг мақтовига учса, у фитналангандир.

Шеър:

وَمَنْ يَطْلُبِ الْأَعْلَى مِنَ الْعَيْشِ لَمْ يَزَلْ حَزِينًا عَلَى الدُّنْيَا كَثِيرَ عُيُوبِهَا
إِذَا شِئْتَ أَنْ تَحْيَى سَعِيدًا فَلَا تَكُنْ عَلَى حَالَةٍ إِلَّا رَضِيَتْ بِدُورِهَا

Шеър: Кимки, маишатнинг энг олийсини истаса, алдовлари кўп дунё учун у доимо ғамгин ҳолдадир. Бахтиёр ҳаёт кечирмоқни хоҳласанг, ҳозирги ҳолатингдан пастроғига рози бўладиган ҳолда бўл.

غیره:

لَعُمْرِي أَحَادِيثُ النُّفُوسِ ظُنُونٌ وَمَا عَزَّ مِنْ شَيْءٍ فَسَوْفَ يَهُونُ
وَمَنْ ظَنَّ أَنَّ الدَّهْرَ مُوفٍ بِعَهْدِهِ فَبَشِّرْهُ أَنَّ الدَّهْرَ سَوْفَ يُخُونُ
وَلَوْ عَلِمَ الْإِنْسَانُ مَا هُوَ كَائِنٌ لَعَاشَ مَدَى الْأَيَّامِ وَهُوَ مَصُونٌ
وَلَكِنَّ قَضَاءَ اللَّهِ سِتْرٌ مُحَجَّبٌ تَحَارُ عُقُولُ دُونَهُ وَظُنُونٌ

Бошқа шеър:

Умримга қасам, киши сўзлари гумондан иборат. Нимаики азиз экан, яқинда хор бўлади. Кимки, замон ваъдасига вафодор деб ўйласа, бас, унга хабар бер, ҳали замон у хиёнат қилади. Агар инсон энди бўладиган нарсаларни билганида, бутун кун давомида (офат-балолардан) сақланиб яшаган бўларди. Лекин Аллоҳнинг қазою қадари беркитилган парда, унинг қаршисида ақллари ўйлар ҳайрону ҳайратда.

مَا عَذَرَ الْإِنْسَانَ نَفْسَهُ عَلَى فِعْلِهِ لَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَلُومَ غَيْرَهُ عَلَى مِثْلِهِ.

Инсон ўзи қайсидир ишни қилолмаса-ю, худди ўша ишни бошқаси ҳам қилолмаса, уни маломат қилиши дуруст эмас.

Шеър:

قَبِيحٌ مِنَ الْإِنْسَانِ يَنْسَى عُيُوبَهُ وَيَذْكُرُ عَيْبًا فِي أَحْبَبِهِ قَدْ اخْتَفَى
فَلَوْ كَانَ ذَا عَقْلٍ لَمَا عَابَ غَيْرَهُ وَفِيهِ عُيُوبٌ لَوْ رَأَاهَا بِهَا اِكْتَفَى

Шеър:

Инсон учун ўз айбларини унутиб, биродарининг яширин айбларини эсга олиш қандаям хунук! Агар оқил бўлса, ўзида айблар бўла туриб, ўзгани айбламайди, балки ўздаги айбларини кўриш унга кифоя.

مَنْ أَحَبَّ نَكَدَ الْأَعْدَاءِ فَلْيَزِدْ شَرَفًا وَمَجْدًا.

Кимки душманларнинг қийналишини суйса, шараф ва улуғликни зиёда қилсин.

شعر:

عَدُوَّكَ بِالْتَّقَى وَالْعِلْمِ فَاقْهَرْ
فَمَا قَرَنَ الْفَتَى شَيْئًا بِشَيْءٍ
فَلَنْتَ بِذَا وَذَاكَ عَلَيْهِ تَقْوَى
كَمِثْلِ الْعِلْمِ يَقْرِنُهُ بِتَقْوَى

Шеър:

Душманингни тақво ва илм билан мағлуб қил. Сен буниси (яъни, тақво) ва униси (яъни, илм) билан душман устидан ғолиб бўласан. Йигит киши бирор нарсани илмни тақво билан боғлаганичалик боғламайди.

شعر:

قال أبو الأسود الدؤلي:
الْعِلْمُ زَيْنٌ وَتَشْرِيفٌ لِصَاحِبِهِ
كَمْ سَيِّدٍ بَطَلٍ أَبَائُهُ نَجِبٌ
وَمُقَرِّفٍ خَامِلٍ الْآبَاءُ ذِي أَدَبٍ
الْعِلْمُ كَنْزٌ وَذَخْرٌ لَا فَنَاءَ لَهُ
فَاطْلُبْ هُدَيْتَ فُنُونِ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
كَانُوا الرُّؤْسَ فَاَمْسَى بَعْدَهُمْ ذَنْبًا
نَالَ الْمَعَالِي بِالْآدَابِ وَالرُّتْبَا
نَعَمَ الْقَرِينُ إِذَا مَا صَاحِبٌ صَحْبًا
قَدْ يَجْمَعُ الْمَالَ شَخْصٌ ثُمَّ يَجْرُمُهُ عَمَّا قَلِيلٍ فَيَلْقَى الدُّلَّ وَالْحَرْبَا
وَجَامِعُ الْعِلْمِ مَغْبُوطٌ بِهِ أَبَدًا وَلَا يُحَازِرُ مِنْهُ الْفَوْتُ وَالسَّلْبَا
يَا جَامِعَ الْعِلْمِ نَعَمَ الدُّخْرُ بَجَمْعِهِ لَا تَعْدِلَنَّ بِهِ دُرًّا وَلَا ذَهَبًا

Абул Асвад ад-Дуалий деди:

Илм олим учун зийнат ва улуғлик, бас, илм талаб қил, илму одоб фанларида ҳидоят топасан. Қанча саййидлар бор, ҳеч нарсага арзимас, ҳолбуки уларнинг оталари улуғ эди. Оталари бош эди, оталаридан сўнг улар думга

айланиб қолишди. Қанча жирканч, дангасалар бор, ҳолбуки уларнинг адаб соҳиби бўлган оталари одоб орқали олийлигу мартаба топдилар. Илм хазинадир ва захирадир, туганмас, йўқ бўлмас. Илм қандаям яқин дўст, қачонки, у билан ўзаро суҳбат қурилса! Киши баъзан мол-дунё тўплайди, озгина вақтдан сўнг ундан маҳрум бўлади. Кейин хорлигу харобликка йўлиқади. Илм тўпловчи эса доимо ҳавасга лойик, у ўзидаги илм йўқолиб қолишидан, биров уни тортиб олишидан қўрқмайди. Эй, илм тўплагучи, қандайям яхши захира у йиққанинг! Албатта сен уни дуру тиллоларга тенглаштира.

إِذَا شَكَرَكَ إِنْسَانٌ مِنْ غَيْرِ سَابِقِ إِحْسَانٍ فَحَقَّقْ أَمَلَهُ تَسْتَتِمَّ عَمَلُهُ.

Агар сенга бир инсон яхшилик қилишдан олдин раҳмат айтса, унинг орзусини юзага чиқар, унинг амалини охирига етказиб қўй.

تُعَرَفُ الْحِسَّةُ بِالْكَلَامِ فِيمَا لَا يَغْنِي وَالْجَوَابِ عَمَّا لَا يُسْأَلُ عَنْهُ.

Тубан кимса беҳуда гапларни сўзлашидан ва сўралмаган саволга жавоб беришидан билинади.

الْجَزَعُ بِالْمُصِيبَةِ مُصِيبَةٌ أُخْرَى.

Мусибатга куюниш яна бир мусибатдир.

مَنْ اسْتَوْلَتْ عَلَيْهِ السَّلَامَةُ فَلْيَحْذِرِ الْعَطَبَ.

Кимки саломат экан, бас, саломатлигига зарар етишидан сақлансин.

وَمَنْ كَرِهَ الْمَلَامَةَ فَلْيَجِدْ فِي الطَّلَبِ.

Ким маломатни ёмон кўрадиган бўлса, интилишда жидду жаҳд қилсин.

مَنْ تَمَسَّكَ بِالذِّينِ عِلًّا قَدْرُهُ وَمَنْ قَصَدَ الْحَقَّ كَمَلِ فَخْرُهُ.

1) Динни маҳкам ушлаган кишининг қадри юксалади, ҳаққа интилган кишининг ҳурмати бутун бўлади.

2) Ким динни маҳкам ушласа, қадрни ўсади, ким ҳаққа интилса, фахру иззати мукаммал бўлади.

مَنْ ابْتَهَجَ بِالْمَوَاهِبِ انْزَعَجَ بِالْمَصَائِبِ.

Кимки фазилатлари билан қувонса, мусибатлар билан безовта бўлади.

شعر:

الدَّهْرُ لَا يَبْقَى عَلَى حَالَةٍ لَا بُدَّ مَا يُقْبَلُ أَوْ يُدْبِرُ
فَلْيَنْ تَلْقَاكَ بِمَكْرُوهِةٍ فَاصْبِرْ فَإِنَّ الدَّهْرَ لَا يَصْبِرُ

Замон бир ҳолда турмайди. Унинг гоҳ сенга юзланиб, гоҳ сендан юз ўгириши шубҳасиздир. Агар у сенга фалокатлари билан юзланса, сабр қил, чунки замон сабр қилмайди.

مَنْ سَلَكَ السَّدَادَ بَلَغَ الْمَرَادَ.

Ким тўғри йўлда юрса, муродига етади.

الْفَنَاءَةُ رَأْسُ الْغِنَى وَأَسَاسُ التَّقَى.

Қаноат – бойликнинг боши ва тақвонинг асоси.

الْعَاقِلُ مَنْ اغْتَنَمَ غَفْلَةَ الزَّمَانِ، وَانْتَهَزَ فُرْصَةَ الْإِمْكَانِ.

Оқил замон ғафлатини ғанимат билган ва имкон фурсатини ушлаган кишидир.

أَخْلَى الْأَشْيَاءِ نَيْلُ الْمَرْجُوِّ وَأَمْرُهَا ظَفَرُ الْعَدُوِّ.

Нарсаларнинг энг ширини – умидга етиш, энг аччиғи душманнинг зафар қучиши.

التَّغْلُبُ فِي إِقْبَالِ جَدِّهِ يَغْلِبُ الْأَسَدُ فِي إِدْبَارِ سَعْدِهِ.

Омади келган тулки омад юз ўгирган шердан ғолиб келади.

شعر:

وَإِذَا الْعِنَايَةُ لَأَحْظَتَكَ عُيُونُهَا تَمَّ فَالْمَخَافِ كُفُّهُنَّ أَمَانٌ
وَاصْطَدَّ بِهَا الْعَنْقَاءَ فَهِيَ حَبَائِلُ وَاقْتَدِ بِهَا الْجُوزَاءَ فَهِيَ عِنَانٌ

Шеър. Аллоҳнинг иноят кўзлари остида бўлганинда, тинч ухла, барча хавф-хатарлар бу кез омонлигу осойишталикка айланади. Аллоҳнинг инояти ёрдамида анқо қушини овла, бу ишда иноят тузоқ бўлади. Аллоҳнинг инояти ёрдамида Жавзо юлдузига эргаш, бу йўлда иноят жилов бўлади.

السَّعَايَةُ نَارٌ وَقَبُوهَا عَارٌ وَمَنْشُوهَا قِلَّةٌ وَرِعٌ أَوْ شِدَّةٌ طَمَعٍ.

Чақимчилик – олов, уни қабул қилиш – уят, тақвонинг камлиги ёки тамаънинг кучлилиги чақимчиликнинг манбаидир.

قَالَ حَكِيمٌ : ارْضُضِ الْهَوَى فَإِنَّهُ إِذَا غَلَبَ الْعَقْلَ جَعَلَ مَحَاسِنَ الْمَرْءِ مَسَاوِيًّ فَيَصِيرُ الْحِلْمُ حِفْظًا وَالْعِبَادَةُ رِيَاءً وَالْجُودُ تَبْذِيرًا وَالْإِقْتِصَادُ بُخْلًا.

Донишмандлардан бири айтади: “Ҳавою ҳавасни паст тут, чунки у ақлга ғолиб бўлса, кишининг яхшиликларини ёмонликка айлантиради, бас, кейин ҳалимлик кек-адоватга, ибодат риёга, сахийлик исрофга, эҳтиёткорлик бахилликка дўнади.

شعر:

وَإِفْئَةُ الْعَقْلِ الْهَوَى فَمَنْ عَلَا عَلَى هَوَاهُ عَقْلُهُ فَقَدْ بَجَى

Шеър. Ақлнинг офати ҳавою ҳавасдир, бас, кимнинг ақли ҳавою ҳавасидан устун келса, нажот топади.

الْحِرْصُ مِفْتَاحُ الدُّلِّ وَالْحَقْدُ مِفْتَاحُ الْعَدَاوَةِ وَاتِّبَاعُ الشَّهْوَةِ مِفْتَاحُ النَّدَامَةِ وَ
الإلحاحُ مِفْتَاحُ الرَّحْمَةِ وَالْقِنَاعَةُ مِفْتَاحُ الرَّاحَةِ.

Очқўзлик хорлик, кек сақлаш душманлик, шаҳватга(яъни дунё истагига)
тобеъ бўлиш пушаймонлик, астойдил сўраш раҳмат, қаноат роҳат калитидир.

والتَّجْرِبَةُ مِرَاةُ الْعَوَاقِبِ.

Тажриба – натижалар ойнаси.

حُبُّ النِّسَاءِ أَصْلُ الْمَعَاطِبِ، وَكَثْرَةُ الْخُلُوةِ يَهِنُ فَسَادٌ لِلطَّبَاعِ وَالْعُقُولِ.

Аёлларни яхши кўриш бузуқликлар ўзаги, улар билан кўп хилватда
бўлиш табиатлару ақлларни бузувчи фасоддир.

شعر:

إِنَّ النِّسَاءَ وَإِنْ أَظْهَرْنَ مَرْحَمَةً أَمْ يَخْلُ مِنْ جَوْرِهِنَّ الدَّهْرَ إِنْسَانٌ
إِنْ هُنَّ أَبْغَضْنَ إِنْسَانًا فَتَكُنْ بِهِ وَحُبُّهُنَّ لِمَنْ أَحْبَبَنَ حُسْرَانٌ
الْكُلُّ الْكُلُّ لَا تَسْتَنْ وَاحِدَةً الْكُلُّ الْكُلُّ لِ لِأَزْوَاجِ خَوَانٌ

Шеър: Шубҳа йўкки, хотинлар марҳаматни қанча изҳор қилсалар ҳам,
умри давомида инсон уларнинг жабру жафосидан холи бўлолмайди. Агар улар
бирор инсонга ғазаб қилсалар, уни ҳалок қиладилар. Уларнинг муҳаббати
суюлган киши учун зиёнлир. Ҳамма, ҳаммасидан узоқ бўл, бирортасини
истисно қилма, уларнинг ҳамма, ҳаммаси хиёнаткордир.

قَالَ حَكِيمٌ: إِذَا فَعَلْتَ مَعْرُوفًا فَاسْتُرْهُ، وَإِذَا أَوْلَيْتَهُ فَاشْكُرْهُ.

Донишмандлардан бири айтди: “Қачонки, яхшилик қиладиган бўлсанг,
бас, уни яшир, яхшилик берилса, шукр қил.

وَلَا تُعَوِّدْ نَفْسَكَ إِلَّا مَا يَكْتُبُ لَكَ أَجْرُهُ وَيُحْمَدُ عَنْكَ نَشْرُهُ.

Нафсингни фақат сен учун ажри ёзиб қўйиладиган ва сендан содир
бўлганида мақталадиган ишларга ўргат.

وَلَا تَفْعَلْ مَا يَسُوؤُكَ عَاجِلُهُ وَيَضُرُّكَ آجِلُهُ.

Аввали сенга ёмон кўринган, охири сенга зарар бўладиган ишни қилма.

شَفَاءُ الْجِنَانِ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ.

Қалблар шифоси – Қуръон қироат қилиш.

أَفْضَلُ الْمَعْرُوفِ إِغَاثَةُ الْمَلْهُوفِ.

Яхши ишларнинг афзали – ҳалокатда қолган одамга ёрдам бериш.

الإِعْضَاءُ عَنِ الْهَقَوَاتِ مِنْ أَخْلَاقِ السَّادَاتِ.

Хато камчиликларни кечириш улуғларнинг хулқларидандир.

الْأَحْيَاءُ نَفْسٌ وَاحِدٌ فِي أَجْسَادٍ مُتْبَاعِدَةٍ.

Аҳл дўстлар турли таналардаги битта жондир.

شَرُّ النَّاسِ مَنْ لَا يُرْجَى خَيْرُهُ وَلَا يُؤْمَنُ ضَيْرُهُ.

Инсонларнинг ёмони яхшилиги умид қилинмайдиган ва зараридан сақланиб бўлмайдиган кишидир.

الْعَاقِلُ يَجِدُ فِي عَمَلِهِ وَالْجَاهِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى أَمَلِهِ.

Оқил инсон амалида жидду жаҳд қилади, жоҳил эса орзусига суянади.

وَتَمَامُ الْعِلْمِ اسْتِعْمَالُهُ وَتَمَامُ الْعَمَلِ اسْتِقْلَالُهُ.

Илмнинг мукаммали – уни ишлатиш, амалнинг мукаммали – уни оз деб билишдир.

روضه رائقه

Гўзал боғча

قِيلَ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ عُيَيْنَةَ: أَيُّ النَّاسِ أَطْوَلُ نَدَامَةً؟ قَالَ: أَمَّا فِي الدُّنْيَا فَصَانِعُ الْمَعْرُوفِ لِمَنْ لَا يَشْكُرُهُ، وَأَمَّا فِي الْآخِرَةِ فَعَالِمٌ مُفْرَطٌ.

Иброҳим ибн Уяйнадан сўралди:

“Қайси инсоннинг пушаймонлиги энг узоқ?” Дедилар: “Бу дунёда пушаймонлиги энг узоқ давом этадиган инсон – яхшилигини билмайдиган кимсага яхшилик қилувчи. Аммо охиратда энг кўп пушаймон бўладиган инсон – беамал олим”.

شعر:

إِذَا لَمْ يَزِدْ عِلْمُ الْفَتَى قَلْبَهُ هُدًى وَسِيرَتُهُ عَدْلًا وَأَخْلَاقَهُ حُسْنًا
تُعَشِّيه حِرْمَانًا وَتُوسِّعُ حُزْنَاً فَبَشِّرْهُ أَنَّ اللَّهَ أَوْلَاهُ فِتْنَةً

Шеър. “Агар йигитнинг илми қалбида ҳидоятни, сийратида адолатни ва ахлоқида гўзалликни зиёда қилмаса, бас, уни шундай хабар билан “суюнтириб” қўйки, Аллоҳ таоло уни ҳар нарсадан маҳрум қилиш билан ўраб оладиган, ғам-қайғусини кўпайтирадиган бир фитнага топшириб қўяди.

صِحَّةُ الْبَدَنِ فِي الصَّوْمِ وَصَلَاةِ اللَّيْلِ بِهَاءِ النَّهَارِ.

Бадан соғлиги рўзада, тунги намоз кундузнинг кўркидир.

مَنْ قَلَّ عَقْلُهُ كَثُرَ هَزْلُهُ.

Ақли оз кишининг ҳазили кўп.

الإِقْلَالُ مِنَ الْكَلَامِ أْبْعَدُ عَنِ الْمَلَامِ.

Камгаплик – маломатдан энг узоқлаштирувчи сифат.

جَمَالُ الْإِنْسَانِ كَمَالُ اللِّسَانِ.

Инсоннинг чиройи тилнинг камолидир.

مِنَ الضَّلَالِ طَلَبُ الْمَحَالِ.

Маҳол нарсани талаб қилиш – адашиш.

مَبْدَأُ رَأْيِ الْعَاقِلِ غَايَةُ رَأْيِ الْجَاهِلِ.

Оқил киши фикрининг бошланиш жойи жоҳил киши фикрининг чўққисидир.

لَيْسَ لِلنَّفْسِ عِوَضٌ وَلَا لِالْأَيَّامِ بَدَلٌ.

Жоннинг эвази, кунларнинг бадали йўқ.

شعر:

ظَفَرَتْ بِهَا مَا لَمْ تَعُقْكَ الْعَوَائِقُ تَمَتَّعَ مِنَ الدُّنْيَا بِسَاعَتِكَ الَّتِي
وَلَا يَوْمُكَ الْآتِي بِهِ أَنْتَ وَاثِقٌ فَمَا يَوْمُكَ الْمَاضِي عَلَيْكَ بِعَائِدٍ

Шеър. Модомики, тўсиқлар йўқ экан, дунёнинг қўлга кирган соатларидан фойдалан. Ўтган кунинг қайтувчи эмас, келаётган кунга эса сенда ишонч йўқ.

بِالْحِلْمِ يَسُودُ الْإِنْسَانُ وَبِالْإِيْجَازِ يَكْمُلُ الْبَيَانُ.

Ҳалимлик билан инсон ҳукмрон, қисқалик билан баён мукаммал бўлади.

بِالرَّفْقِ تُنَالُ كُلَّ إِرَبٍ وَتَأْمَنُ مِنْ كُلِّ عَطَبٍ.

Юмшоқлик билан барча мақсадга етилади ва барча машаққатдан омон бўлинади.

شعر:

لَمْ أَرَ كَالرَّفِيقِ فِي فِعْلِهِ
قَدْ يَخْدَعُ الْعَذْرَاءَ فِي خِدْرِهَا
مَنْ يَسْتَعِينُ بِالرَّفْقِ فِي أَمْرِهِ
يَسْتَخْرِجُ الْحَيَّةَ مِنْ وَكْرِهَا

Феъллар ичра юмшоқ муомаладек таъсир қилувчи феълни кўрмадим. У баъзан келинчакни чимилдиғида аврай олади. Кимки ўз ишида юмшоқликка суянса, илонни инидан чиқаради.

لِكُلِّ مَقَالٍ جَوَابٌ وَلِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ.

Ҳар гапнинг жавоби, ҳар муддатнинг ҳисоби бор.

شُكْرُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِالتَّعْظِيمِ وَشُكْرُ الْمُلُوكِ بِالدُّعَاءِ هُمْ وَشُكْرُ الْأَصْحَابِ بِحُسْنِ الْجَزَاءِ.

Аллоҳ субҳанаҳу ва таолога шукр қилиш улуғлаш билан, подшоҳларга шукр қилиш улар ҳаққига дуо қилиш билан, дўстларга шукр қилиш чиройли мукофотлаш билан бўлади.

أَشْرُ الْأَشْرَارِ مَنْ لَا يَقْبَلُ الْإِعْتِدَارَ.

Ёмонларнинг ёмони узрларни қабул қилмайдиган кишидир.

مَنْ رَجَعَ فِي هَيْبَتِهِ فَقَدْ بَالَعَ فِي حِسَّتِهِ.

Ким ўзига берилган ҳадяни қайтарса, тубанлигини оширибди.

مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ ضَاقَ رِزْقُهُ.

Кимнинг хулқи ёмон бўлса, ризқи тор бўлади.

الْحَزْمُ فِي الْأُمُورِ أَوْلَى مِنَ الْعُرُورِ.

Ишларда хушёрлик алданишдан яхшироқдир.

إِذَا كَثُرَتِ الْأَرْأُ خُفِيَ الصَّوَابُ.

Фикру қарашлар кўпайса, тўғрилиқ йўқолади.

شعر:

إِذَا كُنْتَ فِي حَاجَةٍ مُرْسِلًا فَأَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهْ
وَإِنْ بَابُ أَمْرٍ عَلَيْكَ التَّوَى فَشَاوِرْ حَكِيمًا وَلَا تَعْصِهْ
وَإِنْ نَاصِحٌ يَوْمًا مِنْكَ دَنَا فَلَا تُبَاعِدْهُ وَلَا تُقْصِهْ

Шеър. Қачонки, бир иш учун кимнидир элчи қиладиган бўлсанг, доно кишини жўнат ва унга насиҳат қилма. Агар сенга бирор ишнинг эшиги бекилиб қолса, доно киши билан маслаҳатлаш ва унга итоатсизлик қилма. Агар бирор насиҳат қилувчи сенга яқинлашса, ундан узоқлашма, уни ҳайдама.

وَقَالَ بُزْرَجْمَهُرُ: أَفْوَى مَا يَكُونُ مِنَ الدَّوَابِّ لَا غِنَى بِهِ عَنِ السُّفُوطِ وَ أَعْقَلُ مَا يَكُونُ مِنَ النِّسَاءِ لَا غِنَى بِهَا عَنِ الزَّوْجِ وَأَدْهَى مَا يَكُونُ مِنَ الرِّجَالِ لَا غِنَى بِهِ عَنِ الْمُشَاوَرَةِ.

Бузругмеҳр деди: “Энг қувватли ҳайвон ҳам йиқилишдан, энг оқила аёл ҳам эрга тегишдан, энг уддабурон эркак ҳам маслаҳатлашишдан беҳожат бўлолмас”.

شعر:

إِنَّ اللَّيْبَ إِذَا تَفَرَّقَ رَأْيُهُ
وَأَخُو التَّكْبُرِ يَسْتَبِدُّ بِرَأْيِهِ
فَتَقَّ الْأُمُورَ مُنَاطِرًا وَمُشَاوِرًا
وَتَرَاهُ يَعْتَسِفُ الْأُمُورَ مُحَاطِرًا

Қачонки, зийрак кишининг фикру ўйи паришон бўлса, баҳслашиб, кенгашиб хотирини жамлайди. Такаббур кимса эса ўз қарашини хоҳлаганча тасарруф қилар ва уни хатарларга бош уриб, ишларда зўрма-зўракилик қилаётганини кўрасан.

الْوَلَدُ السُّوءُ يَشِينُ السَّلْفَ وَيَهْدِمُ الشَّرْفَ.

Ёмон бола ўтганларни қоралайди ва шарафни хароб қилади.

شعر:

إِذَا أَظْهَرَ الدَّهْرُ شَخْصًا لَيْبًا
فَكَانَ فِي ابْنِهِ سَيِّئًا الْإِعْتِقَادِ
فَلَسْتَ تَرَى مِنْ نَجِيبٍ نَجِيًّا
وَهَلْ تَلِدُ النَّارُ غَيْرَ الرُّمَادِ

Шеър: Агар замон закий шахсни юзага чиқарса, унинг ўғли ҳақида ёмон эътиқодда бўл. Бас, улуғлардан улуғ чикқанини кўрмагансан-ку, олов ёниб бўлгач, кулдан бошқасини қолдирадими?

قَالَ حَكِيمٌ: كَمَا أَنَّ الشَّمْسَ لَا يَخْفَى ضَوْؤُهَا وَإِنْ كَانَتْ تَحْتَ السَّحَابِ، كَذَلِكَ الصَّبِيُّ لَا تَخْفَى غَرِيضَةُ عَقْلِهِ وَإِنْ كَانَ مَخْمُورًا بِلِخْلَاقِ الْحِدَاثَةِ.

Донишмандлардан бири айтди: “Қуёш нури, гарчи булут остида бўлса ҳам йўқолмаганидек, гўдак болалик хулқларига ғарқ бўлса-да, унинг ақл ғаризаси қолади.

شعر:

فِي الْمَهْدِ يَنْطِقُ عَنْ مَنَاقِبِ سَعْدِهِ أ
ثُرُ النَّجَابَةِ ظَاهِرُ الْبُرْهَانِ

Шеър. Улуғликнинг изи гўдакдаги саодатли фазилатларни бешикдалигидаёқ очик-ойдин айтиб туради.

وَأَجْمَلُ خِصَالِ الْكَرِيمِ تَرْكُ جَوَابِ اللَّئِيمِ.

Хурматли киши хислатларининг энг чиройлиси пасткашга жавоб беришни тарк қилишидир.

قَالَ حَكِيمٌ إِذَا أَحْزَنَكَ أَمْرٌ فَانظُرْ فَإِنْ كَانَ مِمَّا لَكَ فِيهِ حِيلَةٌ فَلَا تُعْجِزْ نَفْسَكَ عَنْ اسْتِدْرَاكِهِ وَدَفْعِهِ وَإِنْ كَانَ مِمَّا لَا حِيلَةَ فِيهِ فَاصْبِرْ وَلَا تَجْزَعْ فَكُلُّ شَيْءٍ لَهُ بَدَايَةٌ لَهُ نِهَآيَةٌ وَعَلَيْكَ السَّعْيُ وَلَيْسَ عَلَيْكَ النَّجَاحُ.

Донишмандлардан бири айтди: “Қачонки бир иш сени ғамга солиб қўйса, қарагин, агар бу қийинчилик ҳийла билан ундан чиқиб кетадиган ишлар сирасидан бўлса, нафсинг бу мушкилнинг моҳиятига етиб, уни даф этишда ожизлик қилмасин. Агар у ҳийла билан ечилмайдиган ишлар жумласидан бўлса, бас, сабр қил, жазавага тушма. Чунки бошланиши бор ҳар қандай ишнинг, ниҳояси ҳам бор. Сендан талаб қилинадиган иш – сайъ-ҳаракат қилиш, муваффақият қозониш эмас.

شعر:

عَلَى الْمَرْءِ أَنْ يَسْعَى إِلَى الْخَيْرِ جُهْدَهُ وَلَيْسَ عَلَيْهِ أَنْ تَتَمَّ الْمَطَالِبِ

Шеър. Кишидан яхшиликка жон-жаҳди билан ҳаракат қилиши талаб этилади, истак-хоҳишларнинг тўла амалга ошиши эмас.

لَا تُكْتَبُ مُخَالَطَةُ النَّاسِ، فَلَيْدَ فَعَلْتَ فَاغْمِضْ عَنِ الْقَدَى وَاحْتَمِلْ مَا يَنَالُكَ مِنَ الْأَذَى.

Одамларга кўп ҳам аралашаверма. Агар аралашсанг, энди чанг-ғубордан кўзингни юм ва ўзингга етадиган азиятларни кўтар.

شعر:

إِذَا كُنْتَ فِي كُلِّ الْأُمُورِ مُعَاتِبًا صَدِيقَكَ لَمْ تَلَقِ الَّذِي لَا تُعَاتِبُهُ
فَعِشْ وَاحِدًا أَوْ صِلْ أَخَاكَ فَلَيْتَهُ مُقَارِفُ ذَنْبٍ مَرَّةً وَجُحَابُهُ
إِذَا أَنْتَ لَمْ تَشْرَبْ شَرَابًا عَلَى الْقَدَى ظَمِئْتَ وَأَيُّ النَّاسِ تَصْنُفُو مَشَارِبُهُ

وَمَنْ ذَا الَّذِي تُرْضَى سَجَايَاهُ كُلُّهَا كَفَى الْمَرْءَ نَبَالًا أَنْ تَعُدَّ مَعَائِبُهُ

Шеър. Ҳар бир ишда дўстинга танбеҳ берувчи бўлсанг, сенинг танбеҳингдан холи дўстни тополмайсан. У ҳолда бир ўзинг яша ёки биродарингга яхшилик қил. Чунки у (умрида лоақал) бир марта гуноҳ содир этувчи ёки гуноҳдан четлашувчи. Агар сен, чанг тушган экан, деб ичимлик ичмасанг, чанқайсан. Қайси инсоннинг ичадиган ўрни чанг-ғубордан холи – соф? Барча хулқларидан рози бўлинадиган инсон борми? Айбларининг санокли бўлмоғи кишининг олижаноб эканлигига кифоядир.

قَالَ بَعْضُهُمْ:

مَضَى الْخَيْرُ طَرًّا لَيْسَ فِي النَّاسِ مُنْصِيفٌ
وَكُلُّ إِذَا عَاهَدْتَهُ فَهُوَ نَاقِضٌ
وَأَبْنَاءُ هَذَا الدَّهْرِ كَالدَّهْرِ لَمْ يَتَّقِ
بِهِ وَبِهِمْ إِلَّا الْجُهُولُ وَمُسْرِفٌ
وَكُلُّ وَدَادٍ فَهُوَ مِنْهُمْ تَكْلُفٌ
لِعَهْدِكَ أَوْ وَعَدْتَهُ فَهُوَ مُخْلِفٌ

Ҳақимлардан бири айтди: “Яхшиликларнинг ҳаммаси ўтди, одамлар ичида инсофлилари қолмади. Улар томонидан содир этилаётган ҳар бир меҳру муҳаббат – такаллуф(чираниш)дир холос. Улар билан қанча аҳдлашма, аҳдингни бузгувчи ёки қанча ваъдалашма, хилоф қилгувчидир. Бу замон болалари замонга ўхшаш. Замон ва унинг болаларига фақат нодон ва исроф қилувчилар ишонадилар”.

قَالَ حَكِيمٌ: خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَمَا دَلَّ وَلَمْ يَطْلُنْ فَيَمِلْ. ا لَأَدَبُ إِنْ تَطَعَّمَتْ بِهِ بِنَجَعٍ وَإِنْ تَعَطَّرَتْ بِهِ سَطَعَ وَإِنْ تَرَوَّيْتَ بِهِ نَفَعَ. أَدَبُ النَّفْسِ خَيْرٌ مِنْ أَدَبِ الدَّرْسِ. نِعْمَ النَّاصِرُ الْجَوَابُ الْحَاضِرُ. اِكْتَسَبَ أَدَبًا تَكْتَسِبُ نَسَبًا. الْعَقْلُ بَعِيرٌ أَدَبٍ شَيْنٌ وَالْأَدَبُ بَعِيرٌ عَقْلٍ حَيْنٌ. لُقَاطَاتُ الْأَدَبِ قُرَاضَاتُ الذَّهَبِ. حُلِي الرِّجَالِ مَا يُحْسِنُونَهُ وَحُلِي النِّسَاءِ مَا يَلْبَسُونَهُ. حُلِي الرِّجَالِ الْأَدَبُ وَحُلِي النِّسَاءِ الذَّهَبُ. ذِكُّ عَقْلِكَ بِالْأَدَبِ كَمَا تُذَكِّي النَّارَ بِالْحَطَبِ.

Донишманд деди: “Гапнинг яхшиси – қисқа ва аниқликка далолат қиладигани. Гапнинг чўзилгани малоллантириб қўяди. Одоб билан озиклансанг, шифо бўлади, у билан ифорлансанг, хушбўйи атрофга таралади, у билан ўзингни суғорсанг, нафъ етади. Нафс одоби дарс одобидан хайрлироқдир. Ҳозир жавоблик қандаям яхши кўмакчи! Одобни касб қил, яхши насаб ҳосил қиласан. Одобсиз ақл шармандалик, ақлсиз одоб ҳалокатдир. Одоб бошоқлари

олтин зарраларидир. Эркаклар зийнати чиройли бажарган ишлари, аёллар зийнати кийган кийимларидир. Эркаклар зийнати одоб, аёллар зийнати тилладир. Ақлингни ўтин ўтни алангалатгани каби алангалат”.

قَالَ حَكِيمٌ: عَقْلٌ بِلَا أَدَبٍ كَشُجَاعٍ بِغَيْرِ سِلَاحٍ.

Донишмандлардан бири деди: “Одобсиз ақл қуролсиз ботирга ўхшайди.

شعر:

فَيَا لَأَيْمِي دَعْنِي أَعَالِي بَقِيْمَتِي فَقِيْمَةُ كُلِّ النَّاسِ مَا يُحْسِنُونَهُ

Эй мени маломат қилувчи! Ўз ҳолимга қўй, қийматимни оширай. Бас, барча инсоннинг қиймати чиройли бажарган ишидир.

الْمَرْوَةُ التَّامَّةُ مُبَايِنَةُ الْعَامَّةِ.

Оммадан ажралиш тўла мардликдир.

الْإِنْفِرَادُ فِي الْخُلُوَّةِ أَفْمَعُ لِذَوَاعِي الشَّهْوَةِ.

Узлатдаги ёлғизлик шаҳват (дунё истаклари)ни туғдирувчи сабабларни йўқ қилувчидир.

الْأَدَبُ وَسِيْلَةٌ إِلَى كُلِّ فَضِيْلَةٍ وَذَرِيْعَةٌ إِلَى كُلِّ شَرِيْعَةٍ.

Ҳар бир фазилатга, ҳар бир қонунга восита одобдир.

النُّعْمَةُ وَسِيْمَةٌ فَاجْعَلِ الشُّكْرَ لَهَا تَمِيْمَةً. لَا زَوَالَ لِلنُّعْمَةِ مَعَ الشُّكْرِ وَلَا بَقَاءَ لَهَا مَعَ النُّكْرِ.

Неъмат гўзал нарса, шукрни унга тумор қил. Шукри бор неъматнинг заволи йўқ, инкор-ла бирга неъматнинг бақоси йўқ.

شعر:

هُمُومُكَ بِالْعَيْشِ مَقْرُونَةٌ فَلَا تَقْطَعِ الْعُمَرَ إِلَّا بِهَمِّ
 وَلَدَّةُ دُنْيَاكَ مَسْمُومَةٌ فَمَا تَأْكُلِ الْخُبْزَ إِلَّا بِسَمِّ
 إِذَا كُنْتَ فِي نِعْمَةٍ فَارْعَهَا فَلِئِنَّ الْمَعَاصِرِي تَزِيلُ النَّعَمَ
 وَدَاوِمٌ عَلَيْهَا بِشُكْرِ الْإِلَهِ فَ إِنَّ الْإِلَهَ سَرِيعُ النَّقَمِ
 وَإِنْ تَمَّ شَيْءٌ بَدَأَ نَفْسُهُ فَحَازِرُ زَوَالٍ إِذَا قِيلَ تَمَّ

Бутун ғамларинг тирикчилик билан боғланган, умринг фақат ғам билан кечяпти. Дунёнг лаззати заҳарланган, нонни фақат заҳар билан қўшиб еясан. Қачонки бир неъмат қўлга кирса, унинг риоясини қил, чунки гуноҳлар неъматларнинг кушандасидир. Неъматлар етар экан, Аллоҳнинг шукронасида давомли бўл, негаки, Аллоҳ тез ўч олувчи зот. Нима нарсаки, тугал бўлса, унинг нуқсонни кўринади. Бас, нимаики, тугал бўлди, дейилса, унинг заволидин эҳтиёт бўл.

الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا الرَّاحَةُ الْكُبْرَى وَالرَّغْبَةُ فِيهَا الْبَلِيَّةُ الْعُظْمَى.

Дунёдан зуҳд – улуғ роҳат, дунёга рағбат улуғ балодир.

الرَّدُّ الْجَمِيلُ أَحْسَنُ مِنَ الْمَطَلِ الطَّوِيلِ.

Узундақ-узок чўзиб юришдан чиройли рад қилиш гўзалроқдир.

السُّؤَالُ وَإِنْ قَلَّ تَمَّنْ لِكُلِّ نَوَالٍ وَإِنْ جَلَّ.

Гарчи сўралган нарса қанча оз бўлиб, берилган нарса қанча кўп бўлмасин, сўрашнинг нархи беришдан баланд.

شعر:

مَا اعْتَاَصَ بَادِلٌ وَجْهَهُ بِسُؤَالِهِ بَدَلًا وَإِنْ نَالَ الْغِنَى بِسُؤَالِ
 وَإِذَا السُّؤَالُ مَعَ النَّوَالِ وَزَنْتُهُ رَجَحَ السُّؤَالُ وَخَفَّ كُلُّ نَوَالٍ

Сўраш орқали қанча бойлик қўлга кирмасин, сўраб юзини шувит қилганининг ўрнини босолмайди. Агар тиланчилик ва берилган нарсаларни ҳар паллада тортсанг, тиланчилик оғир, берилган барча нарсалар енгил келади.

اسْتَعْنِ عَمَّنْ شِئْتَ فَلَنْتَ نَظِيرُهُ، وَاحْتَجِ إِلَى مَنْ شِئْتَ فَلَنْتَ أَسِيرُهُ وَتَفْضِلْ عَلَى مَنْ شِئْتَ
فَلَنْتَ أَمِيرُهُ

Сен истаган кишига ҳожатинг тушмасин, унга баробар бўласан. Ўзинг истаган кишига муҳтож бўл, асири бўласан. Истаган кишингга яхшилик қил, бас, амири бўласан.

الزَّمِ الْعَفَافَ يَلْزِمَكَ الْكَفَافُ.

Сўрашдан ўзингни тий, етарли ризқ сенга ўзи келади.

شعر:

فَلَا تُكُونُ بِمَاءٍ وَجْهَكَ أَبْخَلًا	تُلْحِجِّي عَلَى الْبُخْلِ الْبُخِيلَ بِمَالِهِ أ
قَدَّرُ الْحَيَاةِ أَقْلُ مِنْ أَنْ تَسْأَلَا	أَكْرَمُ يَدَيْكَ عَنِ السُّؤَالِ فَلَيْمَّا
وَأَبَيْتُ مُشْتَمِلًا بِهِ مُتَزَمِّلًا	وَلَقَدْ أَضْمُ إِلَيَّ فَضْلَ قَنَاعِي
تَصِفُ الْغِنَى فَيُحَالِي مُتَمَوِّلًا	وَأَرَى الْعَدُوَّ عَلَى الْخِصَابَةِ حَالَةً
وَنَدَامَةً أَفْنِيَتْهُنَّ تَوَكُّلًا	وَإِنْ أَمْرٌ أَفْنَى اللَّيَالِي حَسْرَةً

Шеър. Бахилнинг ўз молини қизганишини айблайсанми? Ундан кўра, тиланиб юз сувингнинг тўкилишини қизганганинг яхшироқ эмасми? Сўраш паст кетишдир, қўлингни бу тубанликдан баланд тут. Чунки ҳаёт икки қўлингни чўзиб, бандасига муҳтож бўлишдан қадрсизроқдир. Яхшиси, қаноатим фазлини ошириб, кечасини унга ўранган ҳолда ўтказаман. Қашшоқ ҳолимни душманга бойликка буркангандек қилиб кўрсатаман, майли у мени бадавлат деб ўйласин. Агар кимдир кечаларини ҳасрат ва надомат билан ўтказса, мен уни таваккул билан ўтказаман.

قَلِيلٌ عَاجِلٌ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ آجِلٍ.

Нақднинг ози, насиянинг кўпидан яхшироқ.

صُمْتُ كَأَنِّي خَيْرٌ مِنْ كَلَامٍ غَيْرٍ وَابِي.

Етарли жимлик етарли бўлмаган гапдан яхшироқдир.

إِنَّمَا الْحَلِيمُ مَنْ يَغْفِرُ الذَّنْبَ الْعَظِيمَ.

Улуғ гуноҳларни кечира оладиган киши ҳақиқий ҳалимдир.

شعر:

أَحْسِنُ إِلَى النَّاسِ تَسْتَعِيدُ قُلُوبَهُمْ
وَإِنْ أَسَاءَ مُسْرِيَةً فَلْيَكُنْ لَكَ فِي
وَكُنْ عَلَى الدَّهْرِ مِعْوَانًا لِذِي أَمَلٍ
فَطَالَ مَا اسْتَعْبَدَ الْإِنْسَانَ إِحْسَانٌ
عَرَّاضِ زَلَّتْهُ صَفْحٌ وَغُفْرَانٌ
يَرْجُوكَ فِيهِ فَلَئِنَّ الْحَرَّ مِعْوَانٌ

Инсонларга яхшилик қил, қалбларини қул қиласан. Бас, не замонлардан бери инсонни яхшилик қул қилади. Агар ёмон ёмонлик қилса, уни адашиши қаршисида сенинг кечирининг ва афв этишинг бўлсин. Орзусига сен орқали етиш умидида бўлган кишига йиллар давомида ёрдам берувчи бўл. Чунки хур одам ёрдам берувчидир.

شَفِيعُ الْمُدْنِبِ إِفْرَارُهُ وَتَوْبَتُهُ اعْتِدَارُهُ.

Гуноҳкорни ҳимоясига олувчи иқрори биландир. Унинг тавбаси узридир.

حَافِظٌ عَلَى الصَّدِيقِ وَلَوْ فِي الْحَرِيقِ.

Дўстни асра, агар у ўт ичида бўлса ҳам.

خَلَّ الطَّرِيقَ لِمَنْ لَا يَلِيقُ.

Йўл бер, гарчи у йўл беришга муносиб бўлмаса ҳам.

سَعَةُ الْأَخْلَاقِ كُنُوزُ الْأَرْزَاقِ.

Ахлоқнинг кенглиги ризқларнинг хазиналаридир.

اسْتَظْهَرَ عَلَى الدَّهْرِ بِحَقَّةِ الظَّهْرِ.

Замонга орқани енгил қилиш билан ғолиб кел.

صُدُورُ الْأَحْرَارِ قُبُورُ الْأَشْرَارِ.

Яхшиларнинг қалблари ёмонларнинг қабрларидир.

لِكُلِّ عَالِمٍ هَفْوَةٌ وَلِكُلِّ صَارِمٍ نَبْوَةٌ.

Ҳар олимнинг бир тойилиши, ҳар кескир қиличнинг бир сапчиб кетиши бўлади.

شعر:

دَعِ الْمَقَادِيرَ تَجْرِي فِي أَعْيُنِهَا وَلَا تَبَيِّنَنَّ إِلَّا خَالِي الْبَالِ
مَا بَيْنَ غَمْضَةِ عَيْنٍ وَانْتِبَاهَتِهَا يُعَيِّرُ اللَّهُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

Шеър. Тақдирларни эркига қўй, тизгинида юрсин. Тунларни ўй-ташвишлардан холи ўтказгин. Кўзни юмиш ва очиш орасида Аллоҳ таоло сени бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўзгартиради.

دَعُوا قَدْ فَ الْمُحْصَنَاتِ تَسْلَمَ لَكُمْ الْأُمَمَاتُ.

Пок аёлларни сўкишдан сақланинглар, шунда оналарингиз саломат бўлади.

أَشْرُ النَّاسِ مَنْ لَا يَقْبَلُ الْإِعْتِدَارَاتِ وَلَا يَسْتُرُ الزَّلَّاتِ وَلَا يُقْبَلُ الْعَثْرَاتِ.

Одамларнинг энг ёмони узрларни қабул қилмайдиган, хатоларни беркитмайдиган, қоқилишларни кечирмайдиганларидир.

Шер:

أَقْبَلْ مَعَاذِيرَ مَنْ يَأْتِيكَ مُعْتَدِرًا | نُبِّرْ عِنْدَكَ فِيمَا قَالَ أَوْ فَجَرًا
فَقَدْ أَجَلَّكَ مَنْ يُرْضِيكَ ظَاهِرُهُ | وَقَدْ أَطَاعَكَ مَنْ يَعْصِيكَ مُسْتَتِرًا

Шеър. Узр сўраб келган кишининг узрларини қабул қил, гарчи гапида ҳақ бўлса ҳам ёки бузуқлик қилаётган бўлса ҳам. Бас, шундай қилсанг, зоҳири шунчаки сенга кўниб турган киши, сени улуғлайди, ичида сенга итоатсизлик сақлаган киши, сенга бўйсунди.

مَنْ كَثُرَتْ أَيْدِيهِ قَلَّتْ أَعَادِيهِ.

Кимнинг яхшиликлари кўп бўлса, душманлари озаяди.

مَنْ كَرُمَ عُنُورُهُ حَسَنَ مَخْبَرُهُ، مَنْ طَالَ سُورُهُ قَصُرَتْ شُهُورُهُ، مَنْ كَانَ ظَرِيفًا فَلْيَكُنْ عَفِيفًا.

Кимнинг асли улуғ бўлса, у ҳақдаги хабар чиройли бўлади, кимнинг хурсандчилиги узун бўлса, ойлари (хурсандчилик вақтлари) қисқа бўлади, кимнинг фаҳми ўткир бўлса, гуноҳлардан тийилувчи бўлсин.

Шер:

لَيْسَ الظَّرِيفُ بِكَامِلٍ فِي ظَرْفِهِ | حَتَّى يَكُونَ عَنِ الْحَرَامِ عَفِيفًا
فَلِدَا تَعَفَّفَ عَنِ مَعَاصِرِي رَبِّهِ | فَهَنَّاكَ يُدْعَى فِي الْأَنَامِ ظَرِيفًا

Шеър. Фаҳми ўткир киши ўткирликда комил бўлолмайди, токи ҳаромдан тийиладиган бўлмагунча. Қачонки, Парвардигорига итоатсизлик қилишдан тийиладиган бўлгандагина у инсонлар ичра “ўткирфаҳм” деган номни олади.

مَنْ وَاصَلَهُ الْحَبِيبُ هَانَ عَلَيْهِ الرَّقِيبُ.

Кимни дўсти қўллаб-қувватласа, душмани унга хор бўлади.

مَنْ قَعَدَ بِهِ حَسْبُهُ نَهَضَ بِهِ أَدْبُهُ.

Кимни насаби ўтирғизса, одоби уни турғизади.

مَنْ لَمْ يَرْغَبْ فِي الْإِخْوَانِ ابْتِغَاءً بِالْحُسْرَانِ.

Кимки биродарларига рағбат кўрсатмаса, зиёнга йўлиқади.

مَنْ صَحَّتْ مَوَدَّتُهُ وَجَبَتْ طَاعَتُهُ.

Кимнинг дўстлиги соғлом бўлса, дўстликка итоат қилиши вожиб.

مَنْ طَلَبَ الْمَمَالِكَ صَبَرَ عَلَى هُجُومِ الْمَهَالِكِ.

Ким мол-мулкларни истаса, хавф-хатарлар хужумига сабр қилади.

مَنْ جَادَ سَادَ وَجَلَّ وَمَنْ بَخِلَ رَدَلَ وَذَلَّ.

Ким сахий бўлса, ҳукмрон ва улуғ бўлади, ким бахил бўлса, разил ва хор бўлади.

شعر:

مَنْ عَفَّ خَفَّ عَلَى الصَّدِيقِ لِقَاؤُهُ وَ
وَأَخْوَكَ مَنْ وَقَّرتَ مَا فِي كَيْسِهِ
أَخُو الْحَوَائِجِ وَجْهَهُ مَمْلُوءٌ
فَلِدَا عَشْتَ بِهِ فَلَنْتَ ثَقِيلٌ

Шеър. Кимки сўрашдан тийилса, дўстига юзланиши осон кечади. Ҳожати кўпининг юзи безовта. Кимнингки чўнтагини тўлдириб қўйган экансан, у сенинг биродарингдир. Агар бу қондани бузсанг, бас, ишинг оғир кечади.

مَنْ تَوَاضَعَ وَقَرَّ وَمَنْ تَعَاظَمَ حُقِّرَ.

Ким ўзини паст тутса, ҳурмат қилинади, ким ҳурмат талаб қилса, хорланади.

مَنْ طَلَبَ الرَّيَّاسَةَ صَبَرَ عَلَى مَضَضِ السِّيَاسَةِ.

Ким бошлиқ бўлишни хоҳласа, сиёсатнинг ғам-аламларига сабр қилсин.

ذَرِكُ الْأَمْوَالِ فِي رُكُوبِ الْأَهْوَالِ.

Мол-дунёга етишни орзу қилган киши кўрқинчу даҳшатлар маркабига миниб олсин.

مَنْ حَسَنَ قَنُوعُهُ دَامَ رَبِيعُهُ.

Қаноати чиройли кишининг умри доим баҳор бўлади.

مَنْ اتَّخَذَ الْحِكْمَةَ لِحَامًا اتَّخَذَهُ النَّاسُ إِمَامًا.

Ким ҳикмат жиловини қўлга олса, одамлар уни пешво тутади.

مَنْ لَمْ يَنْلِكْ خَيْرُهُ فِي حَيَاتِهِ لَمْ تَبِكْ عَيْنَاكَ عَلَى مَمَاتِهِ.

Тириклигида сенга яхшилиги етмаган кишининг ўлимида кўзларинг ёш тўкмайди.

مَنْ شَكَا لَكَ فَقَدْ سَأَلَكَ، وَمَنْ تَرَكَ فِعْلَكَ فَقَدْ عَذَلَكَ، وَمَنْ أَقْبَلَ بِحَدِيثِهِ عَلَى غَيْرِكَ فَقَدْ طَرَدَكَ.

Ким сенга шикоят қилса, албатта сендан нимадир сўрабди. Ким сенинг қилганингни тарк этса, бас, сени айблабди. Ким ўз гапида сендан бошқага юзланса, демак, сени хайдабди.

شعر:

وَلَمْ يُعَاتِبِكَ فِي التَّخَلُّفِ
فَلَمَّا وُدُّهُ عَنْ تَكْلِيفِ

إِذَا تَخَلَّفْتَ عَنْ صَدِيقٍ
فَلَا تَعُدْ بَعْدَهَا إِلَيْهِ

Шеър. Қачонки дўстингдан орқада қолсанг-у, бу хусусда у сенга танбех бермаса, бас, бундан сўнг унинг олдига қайтма. Чунки унинг дўстлиги сохта чиранишдан ўзга нарса эмас.

مَنْ لَمْ يَسْتَفِدْ بِالْعِلْمِ مَالًا اسْتَفَادَ بِهِ جَمَالًا.

Киши илм орқали молга эга бўлмаса ҳам, чиройга эга бўлади.

مَنْ صَبَرَ عَلَى مَأْمُولِهِ أَذْرَكَهُ وَمَنْ تَهَاوَنَ فِي نَيْلِهِ أَهْلَكَهُ.

Кимки, орзусига етиш йўлида сабр этса, эришади. Кимки орзумга етдим, деб лоқайдликка юз бурса, эришганини йўққа чиқаради.

شعر:

وَقَلَّ مَنْ جَدَّ فِي أَمْرٍ يُحَاوِلُهُ وَاسْتَعْمَلَ الصَّبْرَ إِلَّا فَازَ بِالظَّفْرِ
لَا بَقَاءَ لِلنَّعْمَةِ مَعَ الْكُفْرَانِ وَلَا زَوَالَ لَهَا مَعَ الشُّكْرَانِ.

Шеър. Мақсад қилган ишига жидду жаҳд билан киришиб, сабрни ишлатган киши фақат зафар кучади. Куфр билан қўлга кирган неъматда бақо, шукр билан етилган неъматда завоқ йўқ.

لَا خَيْرَ فِي وَعْدٍ مَبْسُوطٍ وَابْتِجَازٍ مَرْبُوطٍ.

Чўзилган ваъда ва боғлаб ташланган ишда хайр йўқ.

لَا يَجْتَرِي عَلَى خِطَابِ الْخَلَائِقِ إِلَّا فَائِقٌ أَوْ عَائِقٌ.

Халоикқа хитоб қилишга ё бошлиқ, ё олифта кишидан бошқаси журъат қилолмайди.

لَا تَنْجَعُ الْحِكْمَةُ فِي الْقُلُوبِ الْقَاسِيَةِ كَمَا لَا يَكُونُ الرَّزْعُ فِي الْأَرْضِ الْحَاسِيَةِ.

Қаттиқ қалбларга ҳикмат таъсир қилмайди, худди тошлоқ ерда экин кўкармаганидек.

شعر:

لَا يَنْفَعُ الْوَعْظُ قَلْبًا قَاسِيًا أَبَدًا وَهَلْ يَلِينُ لِقَوْلِ الْوَاعِظِ الْحَجْرُ

Шеър. Қаттиқ қалбга ваъз ҳеч қачон фойда қилмайди. Воъизнинг сўзидан тошнинг юмшаганини кўрганмисан?

لَا يُنَالُ الْعِلْمُ إِلَّا بِالنَّفْسِ التَّقِيَّةِ وَالطَّبَاعِ التَّقِيَّةِ.

Илмга фақат пок қалб ва тақволи табиат билан етилади.

مَا زَبْرْتُهُ الْأَقْلَامُ مِمَّ تَطْمَعُ فِي دَرْسِهِ الْأَيَّامِ.

Қаламлар ёзиб қўйган нарсаларнинг дарсида кунларнинг тамаъси йўқ.

شعر: مَا طَارَ طَيْرٌ وَارْتَفَعَ إِلَّا كَمَا طَارَ وَقَعَ

Куш қандай учган, ҳаволарга кўтарилган бўлса, худди шундай ерга қўнади.

رُبَّ عِلْمٍ وُضِعَ وَجْهَلٍ رُفِعَ.

Қанча илмлар бор, пастлатилган, қанча жоҳилликлар бор, кўтарилган.

شعر: رُبَّ عِلْمٍ أَضَاعَهُ عَدَمُ الْمَالِ وَجْهَلٍ غُطِّيَ عَلَيْهِ النَّعِيمُ

Шеър. Илмнинг қанчасини имконсизлик зое қилди, жаҳолатнинг қанчаси неъматлар билан ўралган.

إِذَا رَغِبْتَ فِي الْمَكَارِمِ فَاجْتَنِبِ الْمَحَارِمِ.

Қадр-қиммат топишга рағбатинг бўлса, ҳаромдан тийил.

الْعِلْمُ جَبَلٌ صَعْبٌ الْمَصْعَدِ لَكِنَّهُ سَهْلٌ الْمُنْحَدِرِ.

Илм – кўтарилиш қийин бўлган тоғ, лекин қулаш осон қиялик.

شعر:

مَنْ لَمْ يَكُنْ عَقْلُهُ مُؤَدِّبَهُ لَمْ يُغْنِهِ وَعَظُّ مَنْ النَّسَبِ
كَمْ مِنْ وَضِيعِ الْأُصُولِ فِي أُمَمٍ قَدْ سَوَّدُوهُ بِالْعَقْلِ وَالْأَدَبِ

Кимгаки ақли одоб бермаса, насабдан ваъз қилувчига эҳтиёжманд бўлади. Уммат ичида қанча насаби паст кишилар бор, ақли ва одоби сабабли уммат уларни ўзларига бошчи этиб олганлар.

روضة رائقة

Гўзал боғча

حُكْمِي أَنْ رَجُلًا تَكَلَّمَ بَيْنَ يَدَيِ الْخَلِيفَةِ الْمَأْمُونِ فَحَسَنَ فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ : ابْنُ مَنْ أَنْتَ
فَقَالَ ابْنُ الْأَدَبِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ : نَعَمَ النَّسَبِ.

Ҳикоя қилинишича, бир киши халифа Маъмун ҳузурда бўлиб, унга чиройли гапирибди. Шунда Маъмун ундан:

- Кимнинг ўғлисан?– деб сўрабди.
- Одобнинг ўғлиман, эй мўминлар амири!– жавоб берибди.
- Қандаям яхши насаб! – деган экан Маъмун.

شعر:

كُنْ ابْنِ مَنْ مِنْ شِئْتِ وَاکْتَسَبَ أَدَبًا يُغْنِيكَ مَحْمُودُهُ عَنِ النَّسَبِ
إِنَّ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ هَا أَنَا ذَا لَيْسَ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ كَانَ
أَبِي

Шеър. Кимнинг ўғли бўлсанг ҳам, одоб касб қил, мактовга муносиб одоб сени насаб билан мактаниш эҳтиёжидан озод этади. Ҳақиқий эр йигит “мана мен” дейди, “отам ундай бўлган, отам бундай бўлган” дейдиганлар ҳақиқий эр йигит эмас.

الدِّينُ أَقْوَى عِصْمَةٍ وَالْأَمْنُ أَهْلُ نِعْمَةٍ.

Қўрғоннинг энг кучлиси дин, неъматнинг энг ёқимлиси омонликдир.

الصَّبْرُ عِنْدَ الْمَصَائِبِ مِنْ أَعْظَمِ الْمَوَاهِبِ.

Мусибат пайтида сабр қилиш, неъматларнинг энг улуғидир.

شعر:

الصَّبْرُ أَوْلَى بِوَقَارِ الْفَتَى مِنْ فَلَقٍ يَهْتِكُ سِتْرَ الْوَقَارِ
مَنْ لَزِمَ الصَّبْرَ عَلَى حَالَةٍ كَانَ عَلَى أَيَّامِهِ بِالْخِيَارِ

Йигитнинг ҳайбат пардасини йиртадиган бесаранжом виқоридан сабр авлороқдир. Кимки ҳар қандай ҳолда сабрга одатланса, кунлари узра яхшиликлар ёғилади.

اعصِ الْجَاهِلَ تَسْلَمَ وَأَطِعِ الْعَاقِلَ تَغْنَمَ.

Жоҳилга итоат қилма, саломат бўласан, оқилга итоат қил, ўлжали бўласан.

جَالِسُ أَهْلِ الْعَقْلِ وَالْأَدَبِ وَالرَّأْيِ وَالتَّجْرِبَةِ وَالْحُسْبِ.

Ақл, адаб, фикр, тажриба ва насаб эгалари билан ҳамсухбат бўл.

فَمُجَالَسَةُ الْعَاقِلِ لِقَاحٌ وَمُفَاوَضَةُ الْجَاهِلِ افْتِضَاحٌ.

Оқил билан ҳам ҳамсухбат бўлиш эмланиш, жоҳил билан келишувга бориш эса шармандалиқдир.

عَدُوُّ عَاقِلٍ أَيْسَرُ مِنْ صَدِيقِ جَاهِلٍ.

Ақлли душман нодон дўстдан яхшироқдир.

شعر:

ادْفَعْ عَدُوَّكَ بِأَلْتِي وَأَنْفَعُ صَدِيقَكَ إِنْ تَيْسَّرُ
فَالْعُصْنُ أَحْسَنُ مَا يَكُونُ إِ ذَا أَكْتَسَى وَرَقًا وَأَثْمَرَ

Шеър. Душманингни яхшиликлар билан дафъ қил ва муяссар бўлганича дўстингга ёрдам бер. Барг ва меваларга бурканган пайтида шох нақадар гўзал!

قَالَ حَكِيمٌ: مَنْ لَانَتْ كَلِمَتُهُ وَجَبَتْ مَحَبَّتُهُ ، مَنْ لَمْ يَحْلُمْ نَدِمَ وَمَنْ سَكَتَ سَلِمَ وَمَنْ اَعْتَبَرَ
اَبْصَرَ وَمَنْ اَبْصَرَ فَهَمَ وَمَنْ اطَاعَ هَوَاهُ ضَلَّ وَمَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ زَلَّ.

Донишмандлардан бири деди: “Юмшоқ сўз кишини севимли қилади. Ҳалим бўлмаган киши афсус чекади, сукут қилган киши саломат бўлади. Ким ибрат назари билан боқса, кўради, ким кўрса, фаҳмлайди, ким ҳавою-ҳавасга эргашса, адашади, ким ўз фикри билангина ҳисоблашадиган бўлса, тойилади”.

شعر:

لَيْسَ الشُّجَاعُ الَّذِي يَحْمِي فُرَيْسَتَهُ عِنْدَ الْقِتَالِ وَنَارُ الْحَرْبِ تَشْتَغِلُ
لَكِنَّ مَنْ كَفَّ طَرْفًا أَوْ ثَنَى قَدَمًا عَنِ الْحَرَامِ فَذَاكَ الْفَارِسُ الْبَطْلُ

Шеър. Уруш олови ловуллаб турган жангда отинигина ҳимоя қилган киши шижоатли эмас. Лекин ким кўзини ҳаромдан тўсса ёки қадамни ҳаромдан бурса, ана ўша киши ботир чавандоздир.

وَقَالَ الْأَخْنَفُ بْنُ قَيْسٍ رَأْسُ الْأَدَبِ الْمَنْطِقُ وَلَا خَيْرَ فِي قَوْلٍ إِلَّا بِفِعْلٍ وَلَا فِي مَالٍ إِلَّا بِجُودٍ
وَلَا فِي صَدَقٍ إِلَّا بِوَفَاءٍ وَلَا فِي فِقْهِ إِلَّا بِوَرَعٍ وَلَا فِي صَدَقَةٍ إِلَّا بِبَيِّنَةٍ

Ахнаф ибн Қайс айтди: “Одобнинг боши тилдир. Амалсиз сўзда, саховатсиз бойликда, вафосиз ростликда, таквосиз фикҳда, ниятсиз садақада хайр йўқ”.

شعر:

وَهَلْ يَنْفَعُ الْفَتِيَانَ حُسْنُ وُجُوهِهِمْ إِ ذَا كَانَتْ الْأَخْلَاقُ غَيْرَ حَسَانٍ
فَلَا تَجْعَلِ الْحُسْنَ الدَّلِيلَ عَلَى الْفَقْهِ فَمَا كُلُّ مَصْنُوعٍ الْحَدِيدِ يَمَانِي

Шеър. Ахлоқи чиройли бўлмаган йигитларга юзларининг чиройлилиги фойда берадими? Йигитга чиройни далил қилма, чунки ҳар ялтираган темир яманий қилич эмас.

وَقَالَ بَعْضُ بَنِي تَمِيمٍ حَضَرْتُ مَجْلِسَ الْأَخْنَفِ بْنِ قَيْسٍ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ مُجْتَمِعُونَ فِي أَمْرِ لَهُمْ
فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: مَا أَقْرَبَ النِّقْمَةَ مِنْ أَهْلِ الْبَغْيِ، لَا خَيْرَ فِي لَدَّةٍ يَعْقِبُهَا نَدْمٌ وَلَنْ
يَهْلِكَ مَنْ زَهَدَ وَلَنْ يَفْتَقِرَ مَنْ اقْتَصَدَ.

Бани тамим қабиласидан бири ҳикоя қилади, Аҳнаф ибн Қайснинг мажлисида ҳозир эдим. Унинг ҳузурда ўз ишлари учун йиғилган қавм ҳам бор эди. Шунда Аҳнаф ибн Қайс Аллоҳга ҳамду сано айтди ва деди: “Зулм аҳлидан олинадиган ўч қандаям яқин! Пушаймонликни эргаштирадиган лаззатда яхшилик йўқ, тақволи киши ҳамиша ҳалокатдан узоқ, иқтисод қилган киши ҳамиша қашшоқликдан йироқ.

شعر:

لَعَمْرُكَ لَيْسَ إِمْسَاكِي لِإِخْلَائِي وَلَكِنْ لَا يَفِي بِالْخُرْجِ دَخْلَائِي
وَفِي طَبْعِي السَّمَاخَةُ غَيْرَ أَنِّي عَلَى قَدْرِ الْكِسَاءِ مَدَدْتُ رَجُلِي

Шеър. Умрингга қасамки, молни ушлаб туришим бахиллигим учун эмас, балки чиқимга кирим вафо қилмаяпти. Табиатимда сахийлик бор-у, бироқ мен кўрпамга қараб оёқ узатяпман.

رُبَّ هَزَلٍ قَدْ عَادَ جِدًّا.

Қанча ҳазиллар бор, сўнгида жиддий бўлиб қайтади.

مَنْ أَمَنَ الزَّمَانَ خَانَهُ وَمَنْ تَعَاظَمَ عَلَيْهِ أَهَانَهُ.

Ким замонга ишонса, замон унга хиёнат қилади. Ким замондан ўзини улуғ тутса, замон уни хор қилади.

دَعُوا الْمَزَاحَ فَلِنَّهُ يُورِثُ الضَّعَائِنَ.

Мазах қилишни ташланг, чунки у гинаю адоватларни мерос қолдиради.

اِحْتَمِلُوا لِمَنْ دَلَّ عَلَيْكُمْ وَأَقْبَلُوا عُذْرَ مَنْ اعْتَذَرَ إِلَيْكُمْ.

Сизга эркалик қилган кишининг эркалигини кўтаринг. Сизлардан узр сўраган кишининг узрини қабул қилинг.

أَطِعْ أَخَاكَ وَإِنْ عَصَاكَ وَصِلْهُ وَإِنْ جَفَاكَ.

Биродарингга итоат қил, гарчи у сенга осийлик қилган бўлса ҳам. Дўстлик ришталарини боғла, гарчи у сенга жафо қилган бўлса ҳам.

أَنْصِفْ مِنْ نَفْسِكَ قَبْلَ أَنْ يُنْتَصَفَ عَنْكَ.

Инсофга чақирилишингдан олдин ўзингни инсофга чақир.

إِيَّاكُمْ وَمُشَاوَرَةَ النِّسَاءِ.

Хотинлар билан маслаҳатлашишдан ўзингизни тийинг.

شعر:

جِيْفٌ عَلَيَّهِنَّ النُّسُورُ الْحَوْمُ	إِنَّ النِّسَاءَ وَإِنْ عُرِفْنَ بِعِقَّةٍ
وَعَدًّا لِعَيْرِكَ عِطْفُهَا وَالْمِعْصَمُ	الْيَوْمَ عِنْدَكَ جِيدُهَا وَحَدِيثُهَا
عَنْهُ وَيَنْزِلُ فِيهِ مَنْ لَا تَعْلَمُ	كَالْحَانَ تَنْزِلُهُ وَتُصْبِحُ رَاحِلًا

Шеър. Албатта хотинлар агарчи иффати билан танилган бўлса ҳам, улар устида калхатлар чарх урадиган ўлимтиклардир. Уларнинг чиройли бўйни ва ширин сўзи бугун ёнингда, эртага уларнинг меҳри ва билаги бошқаси учун шай. Улар бамисоли карвонсарой, бугун сенинг манзилинг бўлади, тонг отиши билан эса ундан кетасан, эртага сенга нотаниш бошқаси уни манзил тутади.

اعْلَمُوا أَنَّ كُفْرَ النِّعْمَةِ لُؤْمٌ وَصُحْبَةَ الْجَاهِلِ شُؤْمٌ وَمِنَ الْكَرَمِ الْوَفَاءُ بِالذِّمَمِ.

Билинглари, неъматга ношукрлик – пасткашлик, нодон билан суҳбат – бадбахтлик, бурчларга вафодорлик олижанобликдир.

مَا أَقْبَحَ الْقَطِيعَةَ بَعْدَ الصَّلَاةِ وَالْجَفَاءَ بَعْدَ الْعَطْفِ وَالْعَدَاوَةَ بَعْدَ الْوُدِّ.

Қариндошлик ришталари боғлангандан сўнг узилиш, меҳрибонликдан сўнг жафо, дўстликдан сўнг душманлик нақадар ёмон!

لَا تَكُونَنَّ عَلَى الْإِسَاءَةِ أَقْوَى مِنْكَ عَلَى الْإِحْسَانِ وَلَا إِلَى الْبُخْلِ أَسْرَعَ مِنْكَ إِلَى الْبَذْلِ.

Ёмонлик қилишга бўлган қувватинг яхшилик қилишга бўлган қувватингдан кучли бўлмасин. Бахилликка интилишинг, саховатга интилишингдан тез бўлмасин.

وَاعْلَمْ أَنَّ لَكَ مِنْ دُنْيَاكَ مَا أَصْلَحْتَ بِهِ مَثْوَاكَ.

Билгилки, дунёдан қўлга киритган нарсанг, охиратинг учун ҳозирлаб қўйган нарсангдир.

فَلْتَنْفِقْ فِي حَقِّ وَلَا تَكُونَنَّ خَازِنًا لِغَيْرِكَ.

Мол-дунёни ўз ўрнида сарфла, ўзингдан ўзгаси учун уни йиғувчи бўлма.

شعر:

تَمَتَّعَ بِمَالِكَ قَبْلَ الْمَمَاتِ وَإِلَّا فَلَا مَالٍ إِنَّ أَنْتَ مِتَّ

Шеър. Молингдан ўлимдан олдин фойдалан, акс ҳолда, сен ўлсанг, молиинг ҳам ўлади.

غَيْرُهُ:

يَا غَافِلًا عَنِ حَرَكَاتِ الْفَلَكَ نَبَّهَكَ اللَّهُ فَمَا أَعْقَلَكَ
لِغَيْرِكَ مَالِكَ إِنْ صُنَّتْهُ وَإِنْ أَنْتَ أَنْفَقْتَهُ فَهُوَ لَكَ

Бошқа шеър. Эй, фалакнинг ҳаракатидан ғофил! Аллоҳ сени хушёр қилсин, ғафлатда қолдирмасин! Агар сақлаб турсанг, молинг ўзингдан бошқаси учун, инфоқ қилсанг, молинг ўзинг учундир.

إِذَا كَانَ الْغَدْرُ فِي النَّاسِ مَوْجُودًا فَالثَّقَةُ بِكُلِّ أَحَدٍ عَجْزٌ.

Одамларда хиёнат мавжуд бўлган бир пайтда ҳар бировга ишониш ожизликдир.

اعْرِفِ الْحَقَّ لِمَنْ عَرَفَهُ لَكَ.

Сени деб ҳақни таниган киши учун ҳақни тани.

وَاعْلَمْ أَنَّ قَطِيعَةَ الْجَاهِلِ تَعْدِلُ صِلَةَ الْعَاقِلِ.

Билгилки, нодондан узилиш оқил билан боғланишга баробар бўлади”.

قَالَ فَمَا رَأَيْتُ كَلَامًا أَبْلَغَ مِنْهُ فَقُمْتُ وَقَدْ حَفِظْتُهُ

(Аҳнаф ибн Қайсинг ҳикматли гаплари мана шу жойда ниҳоясига етди. Унинг ҳузурига кирган киши) деди: “Бундан балоғатли каломни кўрмадим ва тик турган ҳолда уни ёдимга муҳрладим”.

وَقَالَ الْأَخْنَفُ أَيْضًا جَنَّبُوا مَجَالِسَنَا ذِكْرَ النِّسَاءِ وَالطَّعَامِ فَلَيْتَ أَكْرَهُ الرَّجُلَ يَكُونُ وَصَافًا لِفَرْجِهِ
وَبَطْنِهِ.

Яна Аҳнаф айтди: “Мажлисимизда аёлларни ва таомни эслашдан тийилинг. Чунки мен фаржини ва қорнини мақтайдиган кишини ёмон кўраман”.

وَقِيلَ لِإِسْكَانْدَرَ: لَوْ أَكْثَرْتَ مِنَ النِّسَاءِ حَتَّى يَكْثُرَ نَسْلُكَ وَيَحْيَى ذِكْرَكَ

Искандарга айтилди: “Хотинларни кўпайтирганингизда наслингиз ортиб, мудом сизни эслашарди”.

قَالَ إِنَّمَا يَحْيَى الذُّكْرَ بِالْأَفْعَالِ الْجَمِيلَةِ وَالسِّيَرَةِ الْحَمِيدَةِ النَّبِيلَةِ ، وَلَا يَحْسُنُ بِمَنْ يَغْلِبُ الرِّجَالَ
أَنْ تَغْلِبَهُ النِّسَاءُ.

Искандар жавоб берди: “Эсланиш чиройли феъллар ва мақталган улуғ хулқлар билан мудом тирик. Эркаклардан ғолиб бўлган кишига аёлларнинг ғолиб келиши чиройли бўлмайди”.

وَقَالَ حَكِيمٌ الْمُؤْتِقُ مَوْمِقٌ وَالْأَمِينُ بِالْمَوَدَّةِ قَمِينٌ.

Донишманд зотлардан бири айтди: “Ишончли киши суюкли, амин киши дўстликка лойиқдир”.

الْمَوَدَّةُ وَالْإِحْسَانُ نَافِعَانِ عِنْدَ كُلِّ إِنْسَانٍ.

Дўстлик ва яхшилик ҳар бир инсон наздида фойда берувчидир.

وَقَالَ الْآخِرُ : السَّعَادَةُ كُلُّهَا فِي سَبْعَةِ أَشْيَاءَ ، حُسْنُ الصُّورَةِ وَصِحَّةِ الْجِسْمِ وَطُولُ الْعُمُرِ
وَسِعَةُ ذَاتِ الْيَدِ وَطَيْبُ الذِّكْرِ وَالتَّمَكُّنُ مِنَ الصَّدِيقِ وَالْعَدُوِّ.

Донишмандлардан бошқа бири айтди: “Бахт-саодат етти нарсададир: кўринишнинг гўзаллиги, жисмнинг соғломлиги, умрнинг узоклиги, қўлнинг узун бўлиши, яхшилик билан эсланиш, дўст бўлишга ҳам, душман бўлишга ҳам қодирлик”.

قال الشاعر:

وَإِنِّي لِأَلْقَى الْمَرْءَ أَعْلَمُ أَنَّهُ
فَأَمْنَحُهُ بَشْرًا فَيَرْجِعُ قَلْبُهُ
عَدُوٌّ وَفِي أَحْسَائِهِ الضَّعْفُ كَامِنٌ
سَلِيمًا وَقَدْ مَاتَتْ لَدَيْهِ الضَّغَائِنُ

Шоир деди:

“Йўлиқурман шундай кишига албат,
Билурман у адув, ичда адоват.
Ҳада қилгум унга қувноқлигимни,
Қалби салим бўлиб ёнимга қайтсин,
Ўлсин ичидаги кийна, адоват”.

وَقَالَ آخِرُ: كَثِيرٌ مِنَ الْأُمُورِ لَا يَصْلَحُ إِلَّا بِقَرَائِنِهَا لَا يَصْلَحُ الْعِلْمُ بِغَيْرِ وَرَعٍ وَلَا الْحِفْظُ بِغَيْرِ فَهْمٍ وَلَا الْجَمَالُ بِغَيْرِ حَلَاوَةٍ وَلَا الْحَسَبُ بِغَيْرِ أَدَبٍ وَلَا الشُّرُورُ بِغَيْرِ أَمْنٍ وَلَا الْغِنَى بِغَيْرِ كِفَايَةٍ وَلَا الْإِجْتِهَادُ بِغَيْرِ تَوْفِيقٍ.

Донишмандлардан яна бири деди: “Кўп ишлар ёнида яна бошқа шериги бўлсагина яроқли бўлади. Илм тақвосиз, ёдлаш фаҳмсиз, чирой ҳаловатсиз, насаб одобсиз, шодлик тинчликсиз, бойлик кифоясиз, ижтиҳод тавфиксиз яроқли бўлмайди”.

شعر:

لَعُمْرُكَ مَا الْإِنْسَانُ إِلَّا ابْنُ دِينِهِ
فَلَا تَتْرُكِ التَّقْوَى اتِّكَالًا عَلَى النَّسَبِ
لَقَدْ رَفَعَ الْإِسْلَامُ سَلْمَانَ فَارِسٍ
وَقَدْ وَضَعَ الْكُفْرُ النَّسِيبَ أَبَا هَبٍ

Шеър. Умринга қасамки, инсон фақат динининг фарзанди. Насабга суяниб қолиб, тақвони тарк қилма. Шак йўқки, Ислом Салмон Форсийни азизлик мақомига кўтарди, куфр эса насабдор Абу Лаҳабни хорликларга ўраб, паст қилди.

(Қасам умринггаки, замон дилбанди,
Инсон фақат ўз динининг фарзанди.
Насабга суянсанг, тақводан кечиб,
Шайтон қуйган ғурур шаробин ичиб.
Салмон Форсийни азиз қилди Ислом,
Абу Лаҳабни ерга урди куфрон.)

قَالَ حَكِيمٌ: مَنْ رَضِيَ عَنِ نَفْسِهِ سَخَطَ النَّاسُ عَلَيْهِ

Донолардан бири айтди: “Ким ўзидан рози бўлса, инсонларнинг ғазабига учрайди”.

وَقَالَ الْأَخْنَفُ: مَنْ ظَلَمَ نَفْسَهُ كَانَ لِغَيْرِهِ أَظْلَمُ وَمَنْ هَدِمَ دِينَهُ كَانَ لِمَجْدِهِ أَهْدَمُ

Ахнаф айтди: “Ўзига зулм қилган киши, ўзгага ундан-да золимроқ бўлади. Динини яқсон этган киши, ўз шарафини ундан-да ортиқроқ яқсон этгучи бўлади”.

وقال الشاعر:

كُلُّ الذُّنُوبِ فَلَيْتَ اللهُ يَغْفِرُهَا إِنَّ أَسْعَفَ الْمَرْءِ إِخْلَاصٌ وَإِيمَانٌ
وَكُلُّ كَسْرٍ فَلَيْتَ اللهُ يُجْبِرُهُ وَمَا لِكَسْرِ فَنَاقَةِ الدِّينِ جَبْرَانُ

Шоир деди:

Аллоҳ барча гуноҳларни кечиради, агар кишига ихлос ва иймон ёрдамга келса. Ҳар қандай синишни Аллоҳ ямайди, аммо диннинг қаноти синса, уни ямаб бўлмайди.

(Барча гуноҳларни кечирар Аллоҳ,
Ихлосу иймон эрга берса ривож.
Ҳар қандай синишни ямайди Аллоҳ,
Дин қаноти синса, йўқ унга илож.)

وَقَالَ ابْنُ الْمُقَفَّعِ: خَيْرُ الْأَدَبِ مَا حَصَلَ لَكَ ثَمَرُهُ وَظَهَرَ عَلَيْكَ أَثَرُهُ

Ибн Муқаффаъ айтди: “Одобнинг яхшиси мева бергани ва сенда унинг асари зоҳир бўлганидир”.

وَقَالَ الْأَخْنَفُ: مَنْ مَنَعَكَ الْخَيْرَ حَرَمَكَ، وَمَنْ أَعَانَكَ عَلَى الشَّرِّ ظَلَمَكَ.

Ахнаф деди: “Ким сени яхшиликдан тўсса, сени ундан маҳрум қилибди, ким сенга ёмонлик йўлида ёрдам қилса, сенга зулм қилибди”.

شعر: وَإِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ مِنِّي بِنَائِلِي عَدُوُّ عَدُوِّي أَوْ صَدِيقُ صَدِيقِي

Шеър. Менинг мукофотимга инсонларнинг энг ҳақлиси – душманимнинг душмани ёки дўстимнинг дўсти.

الْعَقْلُ أَحْسَنُ حَلِيَّةٍ وَالْعِلْمُ أَفْضَلُ قُنْيَةٍ. لَا سَيْفَ كَالْحَقِّ وَلَا عَدَلَ كَالصِّدْقِ. الْجُهْلُ مَطِيئَةٌ
سَوْءٍ مَنْ رَكِبَهَا زَلَّ وَمَنْ صَحَبَهَا ضَلَّ. مِنَ الْجُهْلِ صُحْبَةُ الْجُهَّالِ وَمِنَ الدُّلِّ عِشْرَةٌ ذَوِي الضَّلَالِ.
خَيْرُ الْمَوَاهِبِ الْعَقْلُ وَشَرُّ الْمَصَائِبِ الْجُهْلُ. مَنْ صَاحَبَ الْعُلَمَاءَ وَقُرَّ وَمَنْ عَاشَرَ السُّفَهَاءَ حُقِّرَ.
مَنْ لَمْ يَتَعَلَّمْ فِي صِغَرِهِ لَمْ يَتَقَدَّمْ فِي كِبَرِهِ.

Ақл – зийнатнинг энг чиройлиси, илм – мен эгалик қиладиган нарсанинг энг афзали. Ҳақиқатдек қилич йўқ, тўғрилиқдек адолат йўқ. Нодонлик ёмонлик араваси, ким унга минса тойилади, ким уни дўст тутса, адашади. Жоҳиллар

билан ҳамсухбат бўлиш – жоҳиллик, адашганлар билан яшаш – хорлик. Ато қилинган неъматларнинг яхшиси – ақл, мусибатларнинг ёмони – нодонлик. Ким уламоларнинг суҳбатида бўлса, ҳайбати ошади, ким аҳмоқлар билан суҳбат қурса, таҳқирланади. Ким ёшлигида таълим олмаса, улғайганида пешқадам бўлолмайди.

شعر:

قَدْ يَنْفَعُ الْأَدَبُ الْأَطْفَالَ فِي صِغَرٍ وَلَيْسَ يَنْفَعُهُمْ مِنْ بَعْدِهِ أَدَبٌ
إِنَّ الْعُصُونَ إِذَا عَدَلَّتْهَا اعْتَدَلَتْ وَلَا يَلِينُ وَلَوْ لَيَّنْتَهُ الْحَشَبُ

Шеър. Ёшлиқда берилган одоб болага фойда беради. Ундан сўнг берилган одобда нафъ йўқ. Дарахт шохларини тўғирласанг, тўғирланади, ўтинга айланганидан сўнг у букилмайди.

مَنْ تَفَرَّدَ بِالْعِلْمِ لَمْ تُوحِّشْهُ خَلْوَةٌ، وَمَنْ تَسَلَّى بِالْكِتَابِ لَمْ تَفْتُهُ سَلْوَةٌ.

Илм билан ёлғиз қолган кишини ёлғизлик қўрқитолмайди. Китоблардан юпанч топган кишини, юпанчи ташлаб кетмайди.

شعر:

لَنَا جُلَسَاءٌ لَتَمَلُّ حَدِيثُهُمْ أ لِبَاءٌ مَأْمُونُونَ غَيْبًا وَمَشْهَدًا
يُفِيدُونَنَا مِنْ عِلْمِهِمْ عِلْمٌ مِنْ مَضَى وَرَأْيًا وَتَأْيِيدًا وَقَوْلًا مُسَدَّدًا
فَلَا غَيْبَةَ تُخَشَى وَلَا سُوءَ عَفْوٍ وَلَا تُخْتَشَى ي مِنْهُمْ لِسَانًا وَلَا يَدًا

Шеър. Сўзларидан малол етмайдиган ҳамсухбатларимиз бор. Улар ёнингда йўқ пайтда ҳам, ёнингда ҳозир пайтда ҳам ишончни оқлайдиган оқил кишилардир. Улар ўтган улуғларнинг илми, фикри, қуввати ва ҳақ сўзини жамлаган билими билан бизга фойда берадилар. На қўрқиладиган йўқлик, на сўнги хунук зулм бор. Уларнинг на тили, на қўлидан ёмонлик етади, улар сабаб хижолатли ҳолатга тушмайсан.

وَقَالَ: أَصْلُ الْعِلْمِ الرَّغْبَةُ وَثَمَرَتُهُ الْعِبَادَةُ ، وَأَصْلُ الزُّهْدِ الرَّهْبَةُ وَثَمَرَتُهُ السَّعَادَةُ ، وَأَصْلُ الْمُرُوَّةِ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهَا الْعِفَّةُ. الْعَقْلُ أَقْوَى أَسَاسٍ وَالتَّقْوَى أَفْضَلُ لِبَاسٍ. الْجَاهِلُ يَطْلُبُ الْمَالَ وَالْعَاقِلُ

يَطْلُبُ الْكَمَالَ. لَمْ يُدْرِكِ الْعِلْمَ مَنْ لَا يُطِلُّ دَرْسَهُ وَلَا يَكْتُدُ نَفْسَهُ. كَمْ مِنْ ذَلِيلٍ أَعَزَّهُ عَقْلُهُ وَعَزِيْزٍ
أَذَلَّهُ جَهْلُهُ.

Ахнаф ибн Қайс айтди: “Илмнинг илдизи – рағбат, меваси – ибодат. Тақвонинг илдизи – кўрқиш, меваси – саодат. Мардликнинг илдизи – ҳаё, меваси – ифбат. Ақл – энг мустаҳкам пойдевор, тақво – энг афзал либос. Нодон молни, оқил камолни талаб қилади. Дарс соатини узайтирмаган ва нафсини қийнамаган киши илмга етолмайди. Қанча хору залил кишилар бор, ақли уларни азиз қилади. Қанча азизлар бор, нодонлиги уларни хору залил қилади”.

شعر:

رَضِينَا بِالْعُلُومِ تَكُونُ فِيْنَا مُخَلَّدَةً وَلِلْجُهَّالِ مَالٌ
لَأَنَّ الْمَالَ يَفْنَى عَنْ قَرِيْبٍ وَإِنَّ الْعِلْمَ لَيْسَ لَهُ زَوَالٌ

Шеър. Илмлар доимо бизда, мол-дунё жоҳилларда бўлишига розимиз. Чунки мол-дунё тез йўқ бўлади, илм учун эса завол йўқ.

الأدبُ مالٌ واستعمالُهُ كَمالٌ، بالعقلِ يُصلِحُ كُلُّ أَمْرٍ وبالحلمِ يُقَطِّعُ كُلُّ شَرٍّ

Одоб – бойлик, уни ишлатиш – комиллик. Ақл билан ҳар бириш ислоҳ қилинади, ҳилм билан ҳар бир ёмонлик кесилади.

شعر: إِذَا لَمْ تَصُنْ عَرَضًا وَمَنْ تَخَشَّ خَالِقًا وَتَسْتَحِ مَخْلُوقًا فَمَا شِئْتَ فَاَفْعَلْ

Агар сен орингни ҳимоя этмасанг, Яратувчидан кўркмасанг, халойикдан уялмасанг, бас, ҳоҳлаганингни қилавер.

ثُمَّ اعْلَمْ، أَنَّ الدُّنْيَا رُبَّمَا أَقْبَلَتْ عَلَى الْجَاهِلِ بِالِاتِّفَاقِ وَأَدْبَرَتْ عَنِ الْعَالِمِ بِالِاسْتِحْقَاقِ.

Сўнгра билгил, дунё нодонга кўпинча мувофиқлик билан юзланади, олимдан ҳақли равишда юз ўгиради.

فَإِنَّ أَتَاكَ مِنْهَا مُهِمَّةٌ مَعَ جَهْلٍ أَوْ فَاتَكَ مِنْهَا بَغِيَةٌ مَعَ عَقْلِ فَلَا يُجْمَلَنَّكَ ذَلِكَ عَلَى الرَّغْبَةِ
فِي الْجَهْلِ فَدَوْلَةُ الْجَاهِلِ مِنَ الْمُمْكِنَاتِ وَدَوْلَةُ الْعَاقِلِ مِنَ الْوَاجِبَاتِ وَلَيْسَ مَنْ أَمَكَّنَهُ شَيْءٌ فِي ذَاتِهِ

كَمَنْ اسْتَوْجَبَهُ بِآدَابِهِ وَآلَاتِهِ. وَ أَيْضًا فَدَوْلَةُ الْجَاهِلِ كَالْغَرِيبِ الَّذِي يَحْنُ إِلَى النُّقْلَةِ وَدَوْلَةُ الْعَاقِلِ كَالنَّسِيبِ الْمُتَمَكِّنِ الْوَصْلَةَ.

Агар дунё молидан жиддий бир улуш қаршинга келсаю, уни жаҳолат билангина қўлга киритиш мумкин бўлса ёки дунё молидан орзу қилиб юрганингни бой берсанг ва у ақлингни тамоман ўғирлайдиган бўлса, бас, ўшалар жаҳолатга рағбатингни қўзғаб қўймасин. Чунки, жоҳилнинг давлати имкониятлардан, оқилнинг давлати мажбуриятлардан барпо бўлади. Имконият берилган киши билан, одоби ва барча аъзоларини ишлатиб бўлса ҳам имкониятни ўзида ҳосил қилишни зарур деб билган киши баробар эмас. Шунингдек, жоҳилнинг давлати кўчишга муштоқ мусофирга, оқилнинг давлати мустаҳкам ришталар билан боғланган яқин қардошга ўхшайди.

شعر:

لَا تَيَأَسَنَّ إِذَا مَا كُنْتَ ذَا أَدَبٍ عَلَى حُمُولِكَ أَنْ تَرْقَى إِلَى الْفَلَكَ
فَبَيْنَمَا الذَّهَبُ الْإِبْرِيْزُ مُخْتَلِطٌ بِالثُّرْبِ إِذْ صَارَ إِكْلِيْلًا عَلَى الْمَلِكِ

Модомики, одоб эгаси экансан, юксакка кўтарилишдан тўсаётган бепарволигиндан зинҳор ноумид бўлма. Бир пайтлар тупроққа қоришиб ётган соф олтин, вақти келиб, шоҳнинг бошидаги тожга айланади.

وَقَالَ حَكِيمٌ : يَنْبَغِي لِلْمَرْءِ أَنْ لَا يَفْرَحَ بِمَرْتَبَةٍ تَرَقَّاهَا بِغَيْرِ عَقْلِ وَلَا بِمَنْزِلَةٍ رَفِيعَةٍ حَلَّهَا بِغَيْرِ فَضْلِ. فَلَا بُدَّ أَنْ يُزِيلَهُ الْجَهْلُ عَنْهَا وَيُسَلِّهُ مِنْهَا فَيَنْحَطَّ إِلَى رُتْبَتِهِ وَيَرْجِعَ إِلَى قِيَمَتِهِ بَعْدَ أَنْ تَظْهَرَ عُيُوبُهُ وَتَكْثُرَ ذُنُوبُهُ وَيَصِيرَ مَادِحُهُ هَاجِيًّا وَصَدِيقُهُ مُعَادِيًّا.

Донишмандлардан бири деди: “Киши ақлни ишлатмасдан топган мартабага ва ҳеч бир фазилатсиз эгаллаган юксак манзилга хурсанд бўлмаслиги лозим. Шубҳа йўқки, жаҳолат унинг мартабасини йўққа чиқаради, юксак манзилдан туширади. Бас, айблари юзага чиқиб, гуноҳлари кўпайиб, мақтовчиси хажв қилувчига, дўсти душманга айланганидан сўнг у ўз ўрнига тушади, асл қийматига қайтади”.

شعر:

لَا تَفْعُدَنَّ عَنِ اكْتِسَابِ فَضِيلَةٍ أَبَدًا وَ إِنِ ادَّتْ إِلَى الْإِعْدَامِ

جَهْلُ الْفَتَى عَارٌ عَلَيْهِ لِذَاتِهِ وَخُمُولُهُ عَارٌ عَلَى الْإِيَّامِ

Фазилат касб қилишдан ҳеч қачон тўхтама, гарчи бу меҳнат қашшокликка элтса ҳам. Йигитнинг жоҳиллиги ўзига, бепарволиги кунларга уятдир.

روضة راتقة

Гўзал боғча

حُكَيْيَ أَنْ الرَّشِيدَ قَالَ لِلْإِصْمَعِيِّ: هَلْ تَعْرِفُ كَلِمَاتٍ جَامِعَاتٍ لِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ يَقِلُّ لَفْظُهَا وَيَسْهَلُ حِفْظُهَا تَشْرُحُ الْمُسْتَعْجِمُ وَتُوضِّحُ الْمُسْتَعْجِمُ. فَقَالَ: نَعَمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، دَخَلَ أَكْتَمُ بْنُ صَيْفِي حَكِيمَ الْعَرَبِ عَلَى بَعْضِ مُلُوكِهَا، فَقَالَ لَهُ: إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ أَشْيَاءٍ لَا تَزَلُ بِصَدْرِي مُخْتَلِجَةً وَالشُّكُوكُ عَلَيْهَا وَالْجِلَّةُ. فَأْتَنِي بِمَا عِنْدَكَ فِيهَا أَيُّهَا الْحَكِيمُ. فَقَالَ سَأَلْتُ خَبِيرًا وَاسْتَنْبَأْتُ بَصِيرًا وَالْجَوَابُ يَشْفَعُهُ الصَّوَابُ فَاسْأَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ. فَقَالَ مَا السُّودُودُ؟ قَالَ: اصْطِنَاعُ الْمَعْرُوفِ وَاحْتِمَالُ الْجُرَيْرَةِ. قَالَ: فَمَا الشَّرْفُ؟ قَالَ: كَفُّ الْأَذَى وَبَدْلُ النَّدَى، قَالَ: فَمَا الْمَجْدُ؟ قَالَ: حَمْلُ الْمَغَارِمِ وَابْتِنَاءُ الْمَكَارِمِ، قَالَ: فَمَا الْكِرْمُ؟ قَالَ صِدْقُ الْأَخِيَاءِ فِي الشَّدَّةِ وَالرِّخَاءِ، قَالَ: فَمَا الْعِزُّ؟ قَالَ: شِدَّةُ الْقَصْدِ وَثَرْوَةُ الْعَبْدِ، قَالَ: فَمَا السَّمَاحَةُ؟ قَالَ: بَدْلُ النَّائِلِ وَإِجَابَةُ السَّائِلِ، قَالَ: فَمَا الْغِنَى؟ قَالَ: الرِّضَى بِمَا يَكْفِي وَقَلَّةُ التَّمَنِّي، قَالَ: فَمَا الرَّأْيُ؟ قَالَ: كُلُّ فِكْرٍ انْتَجَتْهُ تَجْرِبَةٌ، قَالَ: لَهُ قَدْ أُورِيتَ زِنَادَ تَبْصُرِي وَأَذْكَيْتَ نَارَ حَيْرَتِي فَاحْتَكِمِ. قَالَ لِكُلِّ كَلِمَةٍ هَجْمَةٌ، قَالَ: هِيَ لَكَ.

قَالَ الْأِصْمَعِيُّ: فَقَالَ لِي الرَّشِيدُ وَلَكَ بِكُلِّ كَلِمَةٍ بَدْرَةٌ فَانصَرَفْتُ بِثَمَانِينَ أَلْفًا.

Ҳикоя қилинишича, Ҳорун ар-Рашид Асмоъийга айтди:

Лафзи қисқа, ёдлашга осон, мубҳам ўринларни ойдинлаштирадиган, тушунарсиз жиҳатларни изоҳлайдиган, гўзал хулқларни ўзида жамловчи гапларни биласанми? Асмоъий:

– Ҳа, биламан, эй амирал мўминин, деди. – Бир куни араб донишмандларидан Ақтам ибн Зойфий араб подшоҳларидан бирининг ҳузурига кирибди. Шунда подшоҳ:

– Мен сендан қалбимни доим безовта қиладиган нарсалар ҳақида, унга кириб олган шак-шубҳалар тўғрисида сўрамоқчиман. Эй донишманд, бу хусусда билганингни айт, дебди.

– Билимдон, қалб кўзи очик одамни топиб сўрадинг. Ҳар бир жавобга тўғрилиқ ҳамроҳ бўлиб олган. Бас, хаёлингга нима келса, сўрайвер,- деди Актам ибн Зойфий. Шунда подшоҳ сўради:

- Раҳбарлик нима?
- Яхшиликлар билан машғул бўлиш ва жиноятни кўтариш.
- Шараф нима?
- Азиятдан тийилиш ва саховатли бўлиш.
- Улуғлик нима?
- Зарарни кўтариш ва гўзал хулқларни бино қилиш.
- Қарам нима?
- Йўқлик ва тўқликда ҳақиқий биродарлик.
- Азизлик нима?
- Мустаҳкам мақсад ва банданинг бой бўлиши.
- Сахийлик нима?
- Ҳадя қилувчига ҳадя қилиш ва сўраб келгувчига бериш.
- Бойлик нима?
- Кифоя қиладиганига розилик ва истакнинг камлиги.
- Қараш, нуқтаи назар нима?
- Тажрибадан келиб чиққан фикр.
- Мендаги фикр чақмоқтошини учқунлатдинг, ҳайратим оловини алангалатдинг, бас, энди хоҳлаганингни сўра.
- Ҳар бир сўз учун юзта туя!
- Шу сенга бўлсин.

Шунда Ҳорун Рашид менга: “Ҳар бир сўзинг учун сенга – “бадра”(яъни ўн минг дирҳам)”, - деди. Ўшанда мен саксон минг дирҳам билан қайтдим.

قَالَ حَكِيمٌ: الْحَيِّرُ أَجَلٌ بِضَاعَةٍ وَالْإِحْسَانُ أَزْكَى زِرَاعَةٍ. عِلْمٌ لَا يُصْلِحُكَ ضَلَالٌ وَمَالٌ لَا يَنْفَعُكَ وَبَالٌ

Донишмандлардан бири айтди: “Яхшилик – молнинг энг хурматлиси, эҳсон – экиннинг энг яшнаб ўсадигани. Сени ислоҳ қилмайдиган илм – залолат, сенга фойда бермайдиган мол – зарар”.

شِعْرٌ:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَعْتِقْ مِنْ الْمَالِ نَفْسَهُ
إِلَّا إِيَّامًا مَالِي الَّذِي أَنَا مُنْفِقُ
تَمْلِكُهُ الْمَالُ الَّذِي هُوَ مَالِكُهُ
وَلَيْسَ لِي الْمَالُ الَّذِي أَنَا تَارِكُهُ

Шеър. Қачонки, киши ўзини молдан озод қилмаса, моли унга эгалик қилади. Магар, ўзгаларга сарфлаган молим – меники, ўзимда қолгани – меники эмас.

وَقَالَ: أَبْصَرَ النَّاسِ مَنْ أَحَاطَ بِذُنُوبِهِ وَوَقَفَ عَلَى عُيُوبِهِ.

Донишмандлардан бири айтди: “Назари энг ўткир инсон гуноҳларини кўра оладиган ва айбларидан воқиф одамдир”.

أَفْضَلُ النَّاسِ مَنْ كَانَ بِعَيْبِهِ بَصِيرًا وَعَنْ عَيْبِ غَيْرِهِ ضَرِيرًا.

Одамларнинг энг афзали – айбини кўрадиган ва бошқаларнинг айбини кўришдан кўр бўлгани.

مَنْ جَهَلَ الْمَرْءَ أَنْ يَعْرِضَ فِي طَاعَةِ هَوَاهُ وَيَهِينَ نَفْسَهُ بِإِكْرَامِ دُنْيَاهُ وَهُوَ مِنْ هَوَاهُ فِي ضَلَالٍ وَمِنْ دُنْيَاهُ فِي زَوَالٍ.

Ўзининг ҳавою-ҳаваси етовида Парвардигорига итоатсизлик қилиш ва дунёсини ҳурматлаш билан нафсини хорлаш кишининг жоҳиллигидан. Ҳолбуки, у ҳавою-ҳавас туфайли залолатга кетади, дунёси туфайли завоқ топади.

إِيَّاكَ وَمَا يُسَخِّطُ سُلْطَانَكَ وَيُوحِشُ إِخْوَانَكَ. فَمَنْ أَسَخَطَ سُلْطَانَهُ تَعَرَّضَ لِلْمَنِيَّةِ.

Сен султонингни ғазаблантирадиган ва дўстларингни ўзингдан қочирадиган нарсалардан сақлан. Бас, кимки султонини ғазаблантирса, ўлимга рўбарў бўлади.

وَمَنْ أَوْحَشَ إِخْوَانَهُ تَبَرَّأَ مِنَ الْحُرِّيَّةِ .

Дўстларини ўзидан қочирган киши озодликдан маҳрум бўлади.

الْفَضْلُ مُلْكُ اللِّسَانِ وَبَدَلُ الْإِحْسَانِ.

Тилга эгалик қилиш ва эҳсон қилиш фазлдир.

مَنْ اسْتَخَفَّ بِشَرِيفٍ دَلَّ عَلَى لُؤْمٍ أَصْلِهِ وَمَنْ مَالَ إِلَى سَخِيفٍ أَبَانَ عَنِ ضَعْفِ عَقْلِهِ. وَمَنْ قَالَ هَجْوًا سَقَطَ قَدْرُهُ وَمَنْ فَعَلَ نُكْرًا قَبَحَ ذِكْرُهُ.

Кимки, шариф (аслзода) кишини менсимаса, асли пастлигини кўрсатган бўлади. Кимки аҳмоққа ёндошса, ақли заифлигини ошкор қилган бўлади. Ҳажв билан гапирган кишининг қадри тушади, манъ этилган ишни қилган кимса, хунук сўзлар билан эсга олинади.

لَمْ نَفْسِكَ عَلَى فَيْحِ أَفْعَالِكَ وَلَيْمِ أَقْوَالِكَ. قَبْلَ أَنْ يُلُومَكَ صَدِيقٌ نَاصِحٌ أَوْ يَدُمَكَ عَدُوٌّ كَاشِحٌ.

Самимий дўстинг маломат қилмасидан ва нафратини ичига яшириб юрган душманинг мазаммат қилмасидан илгари хунук фелларинг, ёмон сўзларинг учун нафсингни маломат қил.

لَا تَسْتَبِدْنَ بِتَدْبِيرِكَ وَلَا تَسْتَخِفِّيَنَّ لِطَيْرِكَ. أَحْسِنِ الْعَفْوَ مَا كَانَ عَنْ قُدْرَةٍ. وَأَحْسِنِ الْجُودَ مَا كَانَ عَنْ عُسْرَةٍ.

Тадбирингга ишониб, ўзбошимчалик қилмагин ва бошлиқингга эътиборсиз муносабатда бўлмагин. Қудратли бўлатуриб кечириш – афвнинг, қашшоқ бўлиб туриб, эҳсон қилиш – яхшилиқнинг энг гўзали.

رَأْسُ الْفَضَائِلِ اصْطِنَاعُ الْإِحْسَانِ إِلَى الْإِحْتِيَارِ. رَأْسُ الْفَضَائِلِ اصْطِنَاعُ الْإِحْسَانِ إِلَى الْإِحْتِيَارِ. رَأْسُ الْفَضَائِلِ اصْطِنَاعُ الْإِحْسَانِ إِلَى الْإِحْتِيَارِ.

Фазилатларнинг боши – энг афзалини бажариш, разилликларнинг боши – энг паст ишларни қилиш. Яхшиларга эҳсон қилиш ихтиёрнинг чиройидир.

شعر:

وما هذه الأيام إلا مراحل
فما استطعت من معروفها فتزود
إذا ما اتيت الأمر من غير بابه
ضللت وإن تدخل من الباب تهتد

متى ما تقدر بالباطل الأمر يابه وإن تقدر الأطواد باحق تنقد

Шеър. Бу кунлар маълум муддатгина кўниб ўтадиган манзиллардир. Бас, бир кунлик бу манзилларда бирор яхшилик қилишга қодир бўлсанг, тезроқ тадоригингни кўр. Агар мақсад қилган ишингга бошқа эшиқдан кирсанг, адашасан, айна мақсад эшигидан кирсанг, тўғри йўлдасан. Қачонки, мақсад қилган ишингни ботил йўл билан изингга солмоқчи бўлсанг, бўйин товлайди. Агар тоғларни ҳақ йўл билан етакласанг, эргашади.

عادة الكفران تقطع الإحسان.

Ношукрликка одатланиш эҳсонни кесади.

الايح الناس سعيد لا يسعد به إخوانه وسليم لا يسلم منه جيرانه.

Ўзи бахтли бўлатуриб, биродарлари у туфайли бахтсиз бўлган, ўзи саломат бўлиб, қўшнилари унинг ёмонлигидан саломат бўлмаган одам, энг пасткаш инсондир.

وإذا اصطنعت المَعْرُوف فاستره وإذا اصطنع معك فانشره.

Қачон бир хайрли иш қилсанг, уни яшир. Агар сенга яхшилик қилишса, уни ошкор эт.

من جاور الكرام أمن من الإعدام

Кимки сахийларга қўшни бўлса, йўқчиликдан хотиржам бўлади.

من بخل على نفسه بخيره لم يجد به على غيره. من ترقى درجات الهمم عظم في أعين الأمم.

Яхшилигини ўзидан қизганган киши бошқага ҳам яхшилик қилмайди. Ким ҳиммат даражаларида кўтарилса, одамлар кўзи олдида у улуғлашади.

شعر:

كفتك القناعة شبعاً ورياً

إذا اعطشتك أكف اللثام

فكن رجلا رجله في الثرى وهامة همته في الثريا
فلن إراقة ماء الحياة دون إراقة ماء المحيا

Шеър. Пасткаш кимсалар ҳовучидаги сувни қизганса, тўйишинг ва чанқовингни босишинг учун қаноат сенга кифоя. Оёғи ерда-ю, ҳимматининг чўққиси Сурайё юлдузида кезган одам бўл. Ҳаёт сувини оқизиш(яъни, қонинг тўкилиши – ўлиш) юз сувини оқизиш(яъни,ҳай пардаси йиртилиб, обрўйинг тўкилиши)дан енгилроқ.

مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ ضَاقَ رِزْقُهُ. مَنْ هَانَ عَلَيْهِ الْمَالُ تَوَجَّهَتْ
وَمِنْ جَادَ بَعْرَضِهِ ذَلْ. مِنْ جَادَ بِمَالِهِ جَلْ ،

Кимнинг хулқи ёмон бўлса, ризқи тораяди. Ким мол-дунёни арзимас билса, орзулари у томон келаверади. Ким молини эҳсон қилса, улуғ, ким обрўсини эҳсон қилса, хор бўлади.

شعر:

وما شيء بلثقل وهو حق على الأعناق من ممن الرجال
فلا تفرح بشيء تشتريه بوجهك أنه بالوجه غالي

Шеър. Одамларнинг миннатидан оғирроқ нарса йўқ, холбуки у бўйинлардаги ҳақ бўлса ҳам. Юзинг териси кетиши баробарига сотиб олган нарсанга хурсанд бўлма, чунки у нарса(миннат) юзингдан қимматроққа тушади.

أحسن الجد ما كان عند التعب واحسن الصدق ما كان عند الغضب. أفضل المعروف إغاثة
الملهوف.

Жидду жаҳднинг чиройлиси – чарчаган пайтдагиси, ростгўйликнинг чиройлиси – ғазаб келган вақтидагиси, яхшиликнинг афзали кулфатга учраганга берилган ёрдамдир.

من أحسن المكارم عفو المقتدر وجود المفتقر. خير العمل ما أثر مجدا وخير الطلب ما
حصل حمدا.

Ёмонлик қилишга қодир бўлатуриб кечириш ва камбағал бўлатуриб саҳоватли бўлиш ҳурматга сазовор ишларнинг чиройлисидир. Улуғлик келтирадиган иш – амалнинг яхшиси, олқиш қозонтирадиган иш истакнинг яхшисидир.

الصموت من لم يكن صمته عن كلة لسانه وقلة بيانه. والحليم من لم يكن حلمه لعدم
النصرة وفقد القدرة.

Ҳақиқий сукут қилгувчи шундай кишики, жимлиги тилининг ўтмаслигидан ва баёнга нўноқлигидан эмас. Ҳақиқий ҳалим шундай кишики, юмшоқлиги ёрдамга қувватсизлиги ва қудратин йўқлигидан эмас.

من المروآت أن لا تطمع فيما لا تستحق ولا تستطيل عم ن لا تسترق ولا تعين قويا على
ضعيف ولا تمنع مكرمة عن شريف

Ҳақнинг йўқ жойда тамаъ қилмаслигинг, қулинг бўлмаган кишига катта кетмаслигинг, заифга зарар етказиш ҳисобига кучлига ёрдам бермаслигинг, шариф(аслзода) одамни эҳтиром қилинишдан тўсмаслигинг ҳақиқий мардликдир.

ليس من عادة الكرام سرعة ا لإنتقام. ارحم من دونك يرحمك من فوقك. أحسن إلى من
تملكه يحسن إليك من يملكك.

Интиқомга шошиш улуғларнинг одатидан эмас. Кичикларга раҳм этсанг, катталар сенга раҳм қилади. Қўл остингдаги кишига яхшилик қилсанг, сен унинг қўл остида бўлган инсон ҳам сенга яхшилик қилади.

شعر:

قدم لنفسك خيرا و أنت مالك مالك
من قبل تصبح فردا ولون حالك حالك
فلنت والله (لا) تدرى أى المسالك سالك
أما لجنة عدن أو في المهالك هالك

Шеър. Молингга эгалик қилиб турган пайтингда, аҳволинг рангги қоп-қора бўлиб, ёлғиз тонг оттирмоғингдан илгари – яхшилиқни ўзинг учун илдамлат. Аллоҳга қасамки, сен, қайси йўлга юрувчи эканингни билмайсан: Адн жаннатигами ёки ҳалок бўлувчининг ҳалокат жойларигами?

من أوحش الأحرار زهدوا في عشرة. ومن كتم الأسرار استبد براحتة.

Кимки озод, олижаноб инсонларни ўзидан қочирса, улар ундай кимса билан улфат бўлиб яшашдан ўзларини четга тортишади. Кимки сирларини яширса, ўз роҳати билан эркин қолади.

آفة الزعماء ضعف السياسة وآفة العلماء حب الرياسة.

Раҳбарларнинг офати – сиёсатнинг заифлиги, олимларнинг офати – раҳбарликни яхши кўриши.

من كتم سره أحكم أمره.

Ким сирини яширса, ишини маҳкам қилибди.

شعر:

وحاذر فما الحزم إلا الحذر

صن السر عن كل محتبر

أنت أسير له إن ظهر

أسيرك سرّك إن صنته و

Шеър. Ҳар бир синовчидан сирингни сақла. Огоҳ бўл, огоҳлик эса огоҳликдан бошқа нарса эмас. Сирингни сақласанг асирингдир, агар ошкор қилсанг, сен унинг асирига айланасан.

قال عمرو بن العاص: القلوب أوعية الأسرار والشفاه أبقاها والألسن مفاتيحها، فليحفظ كل

امرىء مفتاح سره.

Амр ибн Ос айтди: “Қалблар – сирларнинг идишлари, лаблар – кулфлари, тиллар – унинг қалитлари. Ҳар бир инсон ўз сири қалитини сақласин”.

وقال حكيم: كما أنه لا خير في آنية لا تمسك ما فيها، كذلك لا خير في صدر لا يكتُم سره. من كثر اعتباره قل عثاره.

Донишмандлардан бири айтди: “Ичидагини тутиб турмайдиган идиш каби сирини яширмайдиган қалбда яхшилик йўқ. Эътибори кўп кишининг қоқилиши оз”.

زوال الدول باصطناع السفلى، من طالت غفلته زالت دولته. القليل مع التدبير خير من الكثير مع التبذير.

Давлатлар заволи турли пасткашликлар авж олиши билан юзага келади. Ғафлати узоқ кишининг давлати кўлдан кетади. Тадбир билан кўлга кирган оз нарса, исроф билан эгалланган кўп нарсдан яхшироқдир.

ظن العاقل خير من يقين الجاهل. قليل تحمد مغبته خير من كثير تدم عاقبته.

Оқилнинг гумони жоҳилнинг ишончидан яхшироқдир. Сўнги мақталадиган оз – оқибати ёмонланадиган кўпдан яхшироқ.

عزيمۃ الصبر تطفي نار الضر. من وثق بإحسانك تمنى دوام سلطانك.

Сабрга азм қилиш зарар ўтини ўчиради. Ким сенинг яхшилигингга ишонса, султонлигинг давомли бўлишини хоҳлайди.

إذا استشرت الجاهل اختار لك الباطل. رُبَّ جَهْلٍ أنفع من علم ورب حرب أنجع من سلم.

Қачон жоҳил билан кенгашсанг, сенга ботил йўлни маслаҳат беради. Қанча нодонликлар бор, илмдан кўра фойдали, қанча урушлар бор, тинчликдан кўра ғалаба келтирувчироқ.

شعر:

لئن كنت محتاجا إلى الحلم أني ! لى الجهل فى بعض الأحياء أحوج
ولى فرس للحلم بالحلم ملجم ولى فرس للجهل بالجهل مسرج
فمن رام تقويمى فليّ مقوم ومن رام تعويجى فليّ معوج

Шеър. Агар сен ҳилмга муҳтож бўлсанг, мен баъзан жаҳолатга эҳтиёж сезаман. Менда бир от бор, у ҳилмга ҳилм билан жиловланган ва менда яна бир от бор, жаҳлга жаҳл билан юганлаб қўйилган. Ким мени тўғирлашни хоҳласа, бас, мен тўғирланувчанман. Кимки мени эграйтиришни хоҳласа, бас, мен эгриланувчанман.

من ركن إلى حسن حالته قعد عن حسن حيلته.

Ҳолатини яхшилашга майл этган киши ҳийлага чирой беришдан тўхтади.

من أتم النصح الأمر بالصلح ، من أقبح الغدر المشورة بالشر ، الحازم من حفظ ما في يده
ولم يؤخر شغل يومه لغده.

Мукаммал самимият – ислоҳга буюриш. Энг хунук хиёнат – ёмонлик қилишга маслаҳат бериш. Қўлидагини сақлай олган, бугунги ишни эртага қўймайдиган киши ҳақиқий собит кишидир.

شعر: ولا أؤخر شغل اليوم عن كسل ! لى غد أن يوم العاجزين غد

Шеър. Дангасалик сабаб бугунги ишни эртага кечиктирмайман. Чунки эрта ожизларнинг кунидир.

لا يخلوا المرء من ودود يمدح وحسود يقده ، من لم يجد لم يسد. ذكر السلطان نار ودم
الإخوان عار.

Инсон мақтайдиган дўстлардан ва зарар етказадиган ҳасадчидан холи бўлолмайди. Саховатсиз киши бошлиқ бўлмайди. Подшоҳни тилга олиш олов, биродарларни ёмонлаш қилишлик уятдир.

شعر:

لا تضع من عظيم قدر وإن كنت مشارا إليه بالتقديم
فالكبير العظيم يصغر قدرا بالتجري على الكبير العظيم
ولع الخمر بالعقول رمي الخمر ربتنجيسها وبالتحريم

Шеър. Қадри улуғ кишини ерга урма, гарчи пешқадамликда танилган одам бўлсанг-да. Бас, қадри улуғ одам ўзига ўхшаган қадри улуғ кишига ташланиши билан кичраяди. Хамр ақлга тажовуз қилиб, уни нажосат ва ҳаромга булғагани учун улоқтирилди.

احتمال الأذية من كرم السجية. من ساءت أخلاقه طاب فراقه.

Озорни кўтариш хулқнинг улуғлигидан. Ахлоқи ёмон инсондан ажралган яхши.

لا يجمع السفية الأمر الكلام ولا يرد الجاهل إلا حد السهام. لا تصحب من ينسى معاليك
ويذكر مساويك.

Аҳмоқни фақат аччиқ гап, жоҳилни эса фақат ўткир тиг қайтаради. Яхшиликларингни унутиб, ёмонликларингни эслаб юрадиган кимса билан ҳамроҳ бўлма.

من كثر غضبه سئم ومن طال ظلمه حرم. إذا استفاد القلب عصمه استفاد اللسان حكمه.

Ғазаби кўпдан ҳамма безор, зулми кўп ҳаммадан маҳрум. Қачонки қалб ўзни тийишдан нафъ топса, тил ўз ҳикматларидан нафъ топади.

أعز الإخوان تسعدد إخوانا وأشكر الإحسان تستحق إحسانا.

Дўстларни азиз тут, дўстлик янгиланади. Яхшиликка шукр эт, яхшиликка муносиб бўласан.

لا تقطع صديقا وإن كفر ولا تركن إلى عدو وإن شكر. كم من عالم يعرض عنه وجاهل يستمع منه.

Ношукрлик қилган бўлса ҳам дўстанд узилма. Шукр қилаётган бўлса-да, душманга суянма. Қанча олимлар бор, улардан юз ўгирилади, қанча жоҳиллар бор уларга қулоқ тутилади.

لا خير في مؤاخات من لا يستر عيبك ويرد غيبك. المزية بحسن الصواب لا بزينة الثياب.

Айбингни яширмайдиган, сени ғийбат қилишганда қайтармайдиган кишининг дўстлигида яхшилик йўқ. Фазилат – либос билан зийнатланишда эмас, балки тўғрилиқ билан безанишда.

شعر:

اسمع أحي وصية من ناصح * ما شاب محض النصح منه بغشه
 لا تقطعن بقضية مبتوتة * في مدح من لم تبله أو خدشه
 وقف القضية فيه حتى ينجلي * وصفاه في حالي رضاه وبطشه
 فهناك أن تر ما يشين فواره * كرما وإن تر ما يزين فافشه
 ومن الغباوة أن تعظم جاهلا * ل نقل ملبسه ورونق رقصه
 أو أن تهين مهذبا في نفسه * لخمول حالته ورثة فرشه
 فلکم أخوا طمرين هيب لفضله * وموقوف البردين عيب لفحشه
 ما إن يضر العضب كون قرابه * خلقا ولا الباز ي حقارة عشه
 وكذلك الدينار يظهر فضله * من حكه لا من ملاحه نقشه

Шеър. Эй биродарим, насиҳатчидан бир насиҳат эшит, унинг маслаҳати холис, сохталикдан холи. Синамаган кишингни буткул мақташдан ёки узил-кесил айблашдан тийил, то ҳузур-ҳаловатга ва куч-қудратга тўлганида билинадиган икки сифати намоён бўлгунча у ҳақда ҳукм қилишга шошма. Бас, ўша пайт унда айбли сифатни кўрсанг, ҳурмат билан ўраб, яшир, зийнат бўладиган сифатни кўрсанг, ошкор қил. Ялтир-юлтур кийими учун жоҳилни улуғлашинг ёки ботинан тарбияли кишини зоҳирда бепарво, рўзғори юпун бўлгани учун хор

санамоғинг аҳмоқликдир. Жулдур кийимли қанча дўстлар борки, фазли туфайли уларнинг ҳайбати босади. Устибоши олачибор бўлган одамлар борки бузуқлиги туфайли айбланади. Ўткир қиличга қиннинг эскилигидан, лочинга инининг кўримсизлигидан зарар йўқ. Шунингдек, динорнинг афзаллиги нақшининг чиройида эмас, уни ишқаганда (сарфланганида) билинади.

وقال حكيم : ألميل إلى الغضب من أخلاق الصبيان. والجزع على ما ذهب من أخلاق النسوان.

Донишманд деди: “Ғазабга мойиллик гўдакларнинг, қўлдан кетган нарса учун “дод-вой” қилиш хотинларнинг ахлоқидандир”.

قال الجرجاني شعر:

يقولون لي فيك انقباض وإنما* رأوا رجلا من موقف الذل احجما
أرى الناس من داناهم هان عندهم* ومن أكرمته عزة النفس أكرم
وما زلت منحازا لعرضي جانبا* عن الناس اعتد السلامة مغنما
ولو أن أهل العلم صانوه صانهم* ولو عظموه في النفوس لعظما
ولكن أهانوه فهينوا ودنسوا* محياه بالأطماع حتى تحشما
وما كل برق لاح لي يستفزني* وما كل من لاقيت أرضاه منعما
وإني إذا ما فاتني الأمر لم ابت* قلب كفى أثره متندما
ولكني أن جاء عفوا قبلته* وإن فات لم أتبعه عل وليتما
إذا قيل هذا مورد قلت قد أرى* ولكن نفس الحر تحقل الظما
واقبض خطوى عن حظوظ كثيرة* إذا لم انلها وافر العرض مكرما
وأكرم نفسي أن اضاحك عابسا* وإن أتلقى بالمديح مذمما
انحها عن بعض ما قد يشينها* مخافة أقوال العدا فيم أو لما
ولم اقض حق العلم إن كان كلما* بدا طمع صيرته لي سلما
ولم ابتذل في خدمة العلم مهجتي* لا خدم من لاقيت لكن لاخدما
أشقى به غرسا واجنيه ذلة* إذا فاتباع الجهل قد كان احزما

Журжоний деди (шеър): “Хорланишдан ўзини чеккага тортган кишини кўриб, сенда бир сиқилиш бор, дейишади менга. Ваҳоланки, одамларга яқинлашган кишини улар орасида хор бўлган, иззат нафсининг ҳурматини қозонган кишини эса нақадар ҳурматли эканини кўряпман. Мудом қадримга маҳкам ёпишиб, саломат бўлишни ғанимат билган ҳолда одамлардан ўзни четга тортяпман.

Агар олимлар илмни сақлаганида, илм ҳам уларни сақлаган, қалбларида илмни улуғлаганларида, илм ҳам уларни улуғлаган бўларди. Лекин улар илмни хорлашди, оқибат ўзлари хорландилар, тамаъ билан илм юзини кирладилар, ҳатто унинг юзи бужмайди.

Чақнаган ҳар бир чақмоқ, дуч келган кишининг берган нарсаси мени ром қилмайди. Қўлдан кетган нарсага чапак чалиб, дод-войлар билан кечани ўтказмайман. Лекин менга кутилмаганда бир нарса келиб қолса, қабул қиламан. Агар у бой берилса, “кошкийди”, “шояд”лар билан унинг орқасидан эргашмайман. Қачонки, “бу сув манбаидир, (қониб қол) ” дейилса, кўриб турибман, аммо озод кишининг нафси ташналикка чидайди, дейман. Кўп насибалардан қадамимни тортаман, гарчи уларга етолмасам-да, кадр-қийматимни ҳурмат билан сақлаб қоламан.

Ёқтирмагани учун менга қовоғини солаётган кишига тамаъ илинжида кулиб қарашдан, мени ёмонлаётган кишини бир нарса ундириш мақсадида мақташдан ўзимни улуғ тутаман. Душманларнинг “нега” ёки “нима учун” деган гапларидан эҳтиёт бўлган ҳолда, баъзан айб етказиб қўядиган айрим ишлардан нафсимни қайтараман. Ҳар қачон тамаъ билан қўлга кирадиган нарса кўринса-ю, илмни унга етиш учун нарвонга айлантирсам, демак, мен илмнинг ҳаққини адо қилмабман. Дуч келган кишига хизмат қилиш учун эмас, балки менга хизмат этишлари учун жонимни илм йўлида қурбон қилдим. Илм риёзати билан экин суғориб, яна хорлик ҳосилини оламанми? У ҳолда, жаҳлга эргашиб, яъни илмсизлик йўлини танлаш тўғри тадбир ҳисобланиб қолади-ку?!”

القلب العليل يميل إلى الأباطيل. ترك الآثام يعلى المقام. ثوب التقى لا يلى. اليد العليا

خير من اليد السفلى. الصبر حيلة من لا حيلة له.

Иллатли қалб ботил нарсаларга мойил бўлади. Гуноҳларни тарк этиш даражани оширади. Тақво тўни эскирмайди. Юқори қўл пастки қўлдан яхшироқ. Сабр – ҳийласи қолмаган одамнинг ҳийласи.

شعر:

تنكر لي دهري ولم يدر أنني
صبور وعندي الحادثات تهون
وبات يريني الخطب كيف اقتداره وبت
أريه الصبر كيف يكون

Шеър. Замоним менга нисбатан бегоналик кўрсатди. Ҳолбуки, у менинг сабрли, ҳар қандай ҳодисалар наздимда арзимас эканини билмайди. Замон бало-ю офатнинг қудрати не чоғли эканини менга кўрсатиш билан тунини ўтказаетган бўлса, мен эса сабрнинг қандай бўлишини унга кўрсатиш билан тунни ўтказяпман.

خلة اللثام سرعة الانتقام. خير الإخوان من لم يتلون وإن تلون الزمان. درهم ينفع خير من دينار يصرع.

Интиқомга шошилиш пасткашларга хос хусусият. Дўстларнинг яхшиси – замон турли рангга кириб ўзгарса ҳам, бир рангда туриб ўзгармайдигани. Фойда берадиган кумуш чақа – қулатадиган тилло тангадан яхши.

شعر: كل له غرض يسعى ليدركه والحر يجعل إدراك العلا غرضه

Шеър. Ҳаммада мақсад бор ва ҳамма ўша мақсадига етиш учун интилади. Озод инсоннинг мақсади эса юксакликка етиш, у фақат шуни мақсад қилади.

آخر: نُهين درهمنا في صون سوددنا قد صان عرضا له من هان درهمه

Бошқа шеър. Улуғлигимизни сақлаш учун пулларимизни хорлаймиз(сарфлаб юборамиз). Пулини хор тутган кишигина обрўсини сақлаб қолади.

ضرب مثل

Зарбул масал

حكى أن كلبه عيرت لبوءة، فقالت: أنا ألد ثمانية في بطنٍ واحدٍ وأنت لا تلدين إلا واحدا.
فقالت اللبوة: صدقت إلا أنني ألد أسدا وأنت تلدين الكلاب فقيل لي خير من كثير.

Ҳикоя қилинишича, урғочи ит она шерни айблаб: “Менинг битта қорнимда саккизта бола бўлади, саккизта туғаман, сен эса фақат битта туғасан” – дебди. “Тўғри айтдинг, мен битта туғаман, аммо шер туғаман. Сен эса итларни туғасан, бас, менинг озим сенинг кўпингдан яхшироқ” – дебди она шер.

مثل آخر: حكى أن قطة تنازعت مع غراب في حفرة يجتمع فيها الماء . وادعى كل واحد منهما أنها ملكه . فتحاكما إلى قاضى الطير ، فطلب بينة ، فلم يكن لأحد منهما بينة يقيمها . فحكم القاضى للقطة بالحفرة . فلما رأته قضى لها بها من غير بينة والحال أن الحفرة كانت للغراب ، قالت له: أيها القاضى، ما الذى دعاك لأن حكمت لي وليس لي بينة وما الذى اثرت به دعواي على دعوة الغراب ، فقال لها: قد اشتهر عنك الصدق بين الناس حتى ضربوا بصدقك المثل ، فقالوا: أصدق من قطة ، فقالت له: إذا كان الأمر على ما ذكرت فوالله أن الحفرة للغراب وما أنا بمن يشتهر عنه خصلة جميلة ويفعل خلافها ، فقال لها : ما حملك على هذه الدعوى الباطلة ، فقالت: ثورة الغضب لكونه مني من ورودها ولكن الرجوع إلى الحق أولى من التماسي في الباطل ولن تبقى لي هذه الشهرة خير لي من ألف حفرة.

Бошқа масал. Ҳикоя қилинишича, каклик билан қарға сув тўпланиб қолган бир чуқур устида тортишиб қолишди. Ҳар иккаласи ўша кўлмакни ўзиники деб даъво қилишарди. Бас, улар бу масалани қушлар қозисининг ҳукмига ҳавола этишди. Қози хужжат талаб қилди, лекин ҳар икковида ҳам ҳақлигини исботловчи далил йўқ эди. Шундай бўлсада, қози масалани каклик фойдасига ҳал қилди. Аслида чуқурча қарғаники эди, аммо ҳеч қандай хужжатсиз ўз фойдасига ҳукм қилинганини кўрган каклик қозига: “Эй қози, нима учун далилим бўлмаса ҳам менинг фойдамга ҳукм қилдинг, менинг даъвомни қарғаникидан устун қўйишга сени нима мажбур этди? – деб сўради. Шунда қози айтди: “Эй каклик, сен одамлар орасида ройтгўйлигинг билан танилгансан, ҳатто улар бу сифатингни ибрат қилиб “какликдан ҳам ростгўй” дея зарбулмасал келтиришади”. “Бас, иш сен айтаётгандай экан, Аллоҳга қасамки, бу кўлмак қарғаникидир, мен чиройли хислат билан танилиб, унинг зиддини қиладиганлардан эмасман” – деди каклик. Шунда қози сўради: “Ноҳақ даъво қилишга сени нима мажбур

этди?”. “Ғазаб ўти, чунки қарға мени кўлмакка киришдан тўсди, ғазабим келиб “бу чуқур меники” деб юбордим. Лекин ҳаққа қайтиш ботилда оёқ тираб туришдан хайрлироқ. Албатта “ростгўй” деб қозонилган шуҳратнинг менда қолиши мунингдек мингта чуқурдан яхшироқдир” – деди каклик.

Биринчи услуб шу ерга келганда ниҳоясига етди.